

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Факультет психології
Кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки

На правах рукопису

Бутенко Вікторія Сергіївна

**МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИМ ПЕДАГОГОМ У
ПІДЛІТКІВ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В
ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»
за спеціальністю 231 «Соціальна робота»
галузі знань 23 Соціальна робота
за освітньо-професійною програмою «Соціальна педагогіка»
Рівень вищої освіти: перший

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
соціальної реабілітації та соціальної педагогіки
Токарук Людмила Степанівна

Допустила до захисту в ЕК

кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки
завідувачка кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки
доктор педагогічних наук, професор
Чернуха Надія Миколаївна

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИМ ПЕДАГОГОМ У ПІДЛІТКІВ НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	
1.1. Нормативно-правова база щодо визначення механізмів формування національно-патріотичної свідомості в підлітків у закладі середньої освіти.....	7
1.2. Роль соціального педагога у формуванні національно-патріотичної свідомості в закладі середньої освіти.....	16
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	23
РОЗДІЛ ІІ. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ В ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	
2.1. Методологічні інструменти емпіричного дослідження механізмів формування національно-патріотичної свідомості у підлітків	24
2.2. Механізми формування соціальним педагогом у підлітків національно- патріотичної свідомості	29
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	36
РОЗДІЛ ІІІ. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИМ ПЕДАГОГОМ У ПІДЛІТКІВ НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	
3.1. Аналіз результатів емпіричного дослідження механізмів формування у підлітків національно-патріотичної свідомості	37
3.2. Методичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти.....	41
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	50
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДОДАТКИ	53
ДОДАТКИ.....	61

ВСТУП

Національно-патріотичне виховання є важливою складовою процесу формування соціальним педагогом основних цінностей національно-патріотичної свідомості підлітків у сім'ї, загальноосвітніх закладах, громадах. Національно-патріотичне виховання базується культурній спадщині ідей народу кожного регіону України, моральних цінностях і виховній мудрості, неповторній національній ідентичності.

Національна ідентичність – унікальне явище, що є символом гармонійного розвитку народу, особливо у час його найбільших напружень. Утверджуючись у загальній ідейно-ціннісній подібності, вона призводить до його єдності як кінцевого стану.

Формування національно-патріотичної свідомості учнів у закладі середньої освіти регулюється нормами освітнього законодавства та документами державної політики у сфері ідентичності.

Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII і Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 року, № 463-IX визначають виховний компонент як частину освітнього процесу й орієнтують заклад середньої освіти на розвиток громадянських і соціальних компетентностей.

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 року, № 2834-IX задає рамку для формування патріотичної й громадянської стійкості особистості. На рівні урядових рішень напрямки роботи конкретизуються у стратегіях і програмах, які передбачають системність, міжсекторальну взаємодію та залучення молоді до соціально значущої діяльності.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» від 15 грудня 2023 року, № 1322, вказує на процеси розвитку національної

свідомості суспільства, які повинні забезпечуватися на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), на прикладах героїчної боротьби Українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Разом із тим у практиці закладів середньої освіти, часто спостерігається розрив між нормативно-правовими вимогами та практичною організацією виховної роботи. Окремі заходи можуть проводитися регулярно, але не завжди формують стійкі ціннісні установки й поведінкові прояви. У підлітковому віці (13–16 років) формування ідентичності значною мірою залежить від досвіду взаємодії з однолітками, відчуттям приналежності, реальної участі та справедливих правил комунікації у колективі.

Формальні інформаційні впливи без подальшої діяльності й рефлексії дають обмежений результат, де підсилюється роль соціального педагога, як фахівця, який працює з освітнім середовищем молодого покоління, залученням здобувачів середньої освіти до різних видів суспільної діяльності, профілактикою конфліктів, партнерством із сім'єю та громадою, а також із підтримкою підлітків, які мають психологічні бар'єри у сприйнятті себе, як представника української нації.

Теоретичні основи національно-патріотичного виховання, громадянської ідентичності та механізми формування виховного впливу у закладах середньої освіти, розкрито в працях українських науковців І.Беха [3], С.Бойка [4], К. Журби та О.Рейпольської [10], Л.Канішевської [16], О.Пошетун [30], Ж.Петрочко [26], С.Яремчук [42].

Водночас залишається потреба в прикладному описі та емпіричній перевірці механізмів, які може, системно, реалізовувати саме соціальний педагог у закладі середньої освіти, з урахуванням особливостей підліткового віку та умов шкільного середовища, що визначає науково-дослідну логіку

бакалаврського дослідження; поєднати аналіз нормативної та науково-методичної бази з емпіричним дослідженням і розробленням практичних рекомендацій.

Актуальність і соціально-педагогічна значущість окресленої проблеми, недостатній рівень її дослідження та потреба комплексного наукового вивчення зумовили вибір теми: **«Механізми формування соціальним педагогом у підлітків національно-патріотичної свідомості в закладі середньої освіти».**

Об'єкт дослідження - процес формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти.

Предмет дослідження - механізми діяльності соціального педагога щодо формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні механізмів формування соціальним педагогом національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти та в розробленні методичних рекомендацій щодо їх упровадження.

Для досягнення **мети** поставлено такі **завдання**:

1. Проаналізувати нормативно-правову та науково-методичну базу щодо визначення механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти.
2. Обґрунтувати методологічні інструменти емпіричного дослідження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків.
3. Систематизувати механізми діяльності соціального педагога у вигляді узагальнювальної таблиці та моделі.
4. Розробити методичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти.

Методологічну основу дослідження становлять: аналіз нормативно-правових актів і наукових джерел; анкетування; напівструктуроване інтерв'ю; педагогічне спостереження; аналіз документації закладу середньої освіти;

методи первинного (частотний аналіз, середнє значення) та вторинного (залежних та незалежних вибірок) аналізу результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що: підготовлено інструментальні механізми для діяльності соціального педагога, а саме, узагальнену таблицю, модель взаємозв'язку, алгоритм упровадження в закладі середньої освіти та орієнтовний план роботи на навчальне півріччя. Зазначені практичні матеріали можуть використовуватися педагогами, соціальними педагогами при плануванні виховної роботи з національно-патріотичного виховання учнів 8–10 класах і адаптовуватися до умов конкретного закладу освіти.

База наукового дослідження. Опорний заклад освіти «Новогалещинський ліцей» (м. Нова Галещина, Полтавська область). Вибірка складалася із підлітків у віці 13–16 років (учні 8–10 класів) в кількості - 45 учнів та 15 - педагогічних працівників закладу середньої освіти, загальна кількість - 60 респондентів.

Основні результати дослідження пройшли апробацію на V Всеукраїнському форумі за міжнародною участю «Дитина в тривожному середовищі: розвивальні і відновлювальні практики» (30 – 31 травня 2025 року, Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Transformations in Conditions of Turbulence: Selection of Adaptation Models and Mechanisms» (25 лютого 2026 року, Польща-Україна).

Структура бакалаврської роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного із розділів, списку використаних джерел (55 найменувань). Основний зміст бакалаврської роботи викладено на 52 сторінках. Загальний обсяг наукової роботи становить 61 сторінка.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИМ ПЕДАГОГОМ У ПІДЛІТКІВ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Нормативно-правова база щодо визначення механізмів формування національно-патріотичної свідомості в підлітків у закладі середньої освіти.

У період воєнних дій, яку російська федерація розв'язала і веде проти України, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді - формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей.

Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку.

В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз, і водночас, великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд із убезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське та євроатлантичне співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави [17, с.165].

Серед виховних напрямів сьогодення, найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання як основні складові національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток

держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України [9, с.165].

Освітня практика національно-патріотичного виховання в закладі середньої освіти має спиратися на норми сучасного українського права, а не тільки на традиції виховної роботи.

Нормативно-правові акти українського законодавства визначають основні механізми формування національно-патріотичної свідомості в підлітків у закладі середньої освіти:

- 1) Цільові результати (які якості, цінності й компетентності мають бути сформовані);
- 2) Організаційні рамки (хто відповідає, як забезпечується безпечне середовище, як залучаються сім'я і громада);
- 3) Інструменти реалізації (планування, інтеграція в освітній процес, моніторинг, міжсекторальна взаємодія) [19, с.14].

Національно-патріотична свідомість взаємопов'язана з національною ідентичністю та патріотизмом [24, с. 95-110].

І.Бех стверджує, що патріотизм це «духовна сила» особистості, яка формує моральну стійкість і життєві орієнтири [2, с. 56 -58].

К.Журба трактує національно-патріотичне виховання в контексті утвердження української національної та громадянської ідентичності як результат когнітивно-емоційних і ціннісних процесів ідентифікації себе з національною спільнотою [11, с. 75-89].

О.Александрова, Ф.Левітас, Н.Бондаренко, С.Косянчук визначають компоненти національно-патріотичної свідомості в підлітків у закладі середньої освіти, як:

- Когнітивні (знання історичного минулого, традицій, культури та мови);
- Емоційно-ціннісні (повага до національних цінностей, соборність, свобода, гідність, почуття гордості та відповідальності);
- Мотиваційно-діяльнісні (практичні дії, тобто захист держави, активна участь у громадському житті та збереження культурної спадщини) [1, с. 28-32].

Л. Удовиченко висвітлює в наукових дослідженнях процеси формування громадянської та культурно-національної ідентичності, які реалізується через гуманітарний зміст і активні методи педагогів, описує роль літературної освіти як інструменту виховання патріотизму та національної свідомості й пропонує інтерактивні форми роботи (проекти, дебати, квести), що стимулюють рефлексію й самоідентифікацію учнів [36, с. 129-130].

Ідентичність в законодавчій базі формується не епізодично, а через поєднання освіти, виховання, культурних практик та діяльності громадянського суспільства, тому для закладу середньої освіти, національно-патріотичне виховання окреслює потребу системного планування виховної роботи та включення учнів у просвітницьку діяльність, де вони переживають приналежність і відповідальність, а не лише відтворюють знання [26, с. 4].

Механізм трансформування нормативно-правових актів національно-патріотичного спрямування у зміст освіти в наукових дослідженнях висвітлили Петрошук Н. Р., Матвійчук О. Є., Павленко Т. С, які визначили, що метою шкільної суспільствознавчої освіти є розвиток громадянських і соціальних компетентностей, що визначаються у межах універсальних цінностей, національної та європейської ідентичності, патріотизму, демократії [28, с. 37]. Автори деталізують зміст громадянської компетентності як здатність діяти відповідально, брати участь у громадському й шкільному житті, критично оцінювати події, поважати права людини й верховенство права [28, с. 39].

Ключові вимоги до закладу середньої освіти як інституції, визначені у Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 року, № 2145-VIII, де зазначено

вектори орієнтації середньої освіти на розвиток, виховання і соціалізацію особистості в напрямі національно-патріотичної свідомості [13].

Національно-патріотична свідомість не може будуватися лише через інформування або символічні дії, потрібні ситуації, де підліток діє як громадянин і представник спільноти (участь, співпраця, відповідальність).

Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 року, № 463-IX, деталізує роль виховного процесу як невід'ємну складову освітнього процесу, а патріотизм формує повагу до державної мови і символів, а також недискримінацію, нетерпимість до насильства й забезпечення безпечного освітнього середовища [15].

Механізми формування соціальним педагогом національно-патріотичної свідомості у підлітків відбуваються на основі двох основних напрямків:

По-перше, патріотичні цінності мають підтримуватися реальним досвідом справедливих правил і взаємоповаги в учнівському класі.

По-друге, частина діяльності соціального педагога закономірно лежить у площині профілактики протидії булінгу, дискримінації, конфліктів та підтримки учнів у складних життєвих обставинах, бо дані явища безпосередньо впливають на соціалізацію і самоідентифікацію підлітка, як представника нації [15].

Окрема нормативно-правова лінія пов'язана з державною політикою у сфері ідентичності та відображена у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 року, № 2834-IX, яка визначає національно-патріотичне виховання як наскрізний виховний процес, де відбувається створення сприятливих умов та налагодження міжгалузевої взаємодії на загальнодержавному та регіональному рівні для реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності шляхом національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання, громадянської освіти населення України, популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України

(самобутність, соборність, воля, гідність) та формування на їх основі української національної та громадянської ідентичності [26].

Обов'язковий мовний контур виховного середовища молоді, закладено в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 року, № 2704-VIII і встановлює, що мовою освітнього процесу є державна мова [16].

Мовна практика закладів середньої освіти працює як механізм щоденного «підкріплення» ідентичності через, мовну взаємодію, правила комунікації, шкільні медіа, публічні події та культуру спілкування, тому для підлітків, які часто орієнтуються на групові норми, мова є частиною соціального престижу та символічної приналежності, але важливо, не примушування, а підтримка позитивного досвіду українськомовної взаємодії в безпечному учнівському середовищі [16].

Результати, яких очікує українська нація від учня закладу середньої освіти, зафіксовані у Державному стандарті базової середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 року, №898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти»). Державний стандарт визначає компетентнісну модель та акцентує громадянську і соціальну сфери державної політики, самовизначення як громадянина України, повага до прав людини і верховенства права, здатність брати участь у суспільному й шкільному житті [31].

Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 року, №1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2023 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» визначає ціннісну основу (самобутність, воля, соборність, гідність) і підкреслює зв'язок національно-патріотичного виховання з громадянською освітою та участю молоді, де в практиці середньої освіти формується механізм «цінностей - дія», не лише проголошення цінностей, а формування поведінки й соціальної активності учня [32].

Державні стандарти переводять тему національно-патріотичної свідомості в площину вимірюваних показників основних цінностей здобувачів середньої освіти, таких, як: активна громадянська позиція, відповідальність, комунікативна культура, практики співпраці, ставлення до символів, мови та інституцій.

Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2024 року, №864 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року», визначає формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді, які повинні здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності, тому Наказ Міністерства освіти і науки України №527, від 06.06.2022 року, визначає «Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України» як комплексну, системну і цілеспрямовану діяльність, що реалізується через взаємодію закладів освіти, сім'ї та інститутів громадянського суспільства, що фіксує орієнтир на формування ціннісного ставлення до українського народу, держави та нації, а також передбачає застосування просвітницьких, організаційних і партнерських інструментів [34].

Отже, для визначення механізмів діяльності соціального педагога в площині національно-патріотичного виховання, які формують три напрями планування організаційних занять в закладі середньої освіти, а саме: системність (планування на рік/семестр); партнерство (сім'я, громада, організації); діагностичний компонент (вивчення потреб і проблем підлітків як основа адресної роботи), вивчалися нами стратегічні нормативні акти міжсекторальної співпраці.

Утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони відповідно до

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.02.2024 року, №141-р «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» [32].

Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, соціально-педагогічний патронаж здійснюють соціальні педагоги відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 року, №509 «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» [29].

Отже, ми систематизували нормативно-правову базу та її практичне значення для закладу середньої освіти й діяльності соціального педагога у вигляді Таблиці.1.1., де визначили законодавчі акти, які «працюють», як механізми національно-патріотичного виховання та соціально-педагогічного супроводу підлітків.

Таблиця 1.1. Нормативно-правова база формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти.

№	Нормативні документи	Основні формувальні положення	Значення для закладу середньої освіти	Значення для соціального педагога (механізми)
1	Закон України «Про освіту» №2145-VIII	Компетентнісний підхід; громадянські й соціальні компетентності як результат освіти	Орієнтація на виховання й соціалізацію	Обґрунтування участі соц. педагога в програмах соціалізації, розвитку громадянських компетентностей
2	Закон України «Про повну загальну середню освіту» №463-IX	Виховний процес як частина освітнього; патріотизм, повага до символів, безпечне середовище, недискримінація	Відповідальність школи за виховання і безпеку	Превентивна, консультативна, посередницька робота; супровід груп ризику
3	Закон України «Про державну мову» №2704-VIII	Державна мова як мова освітнього процесу	Формування українськомовного освітнього середовища	Робота з комунікацією, профілактика конфліктів на мовному ґрунті, підтримка

№	Нормативні документи	Основні формувальні положення	Значення для закладу середньої освіти	Значення для соціального педагога (механізми)
				сімей
4	Закон України «Про утвордження ідентичності» №2834-IX	Національно-патріотичне виховання як наскрізний процес; державна політика ідентичності	Включення школи в державну політику ідентичності	Системність, партнерство, профілактика деструктивних впливів
5	Постанова КМУ №898 (Держстандарт базової середньої освіти)	Компетентнісні результати, зокрема громадянська й соціальна сфери, самоідентифікація як громадянина України	Виховний зміст інтегрується в освітній процес, а не існує окремо	Орієнтири для діагностики та підтримки компетентностей; середовищні та превентивні рішення
6	Постанова КМУ (Програма до 2028 р.) №864	Умови та координація державної політики ідентичності; міжсекторальна взаємодія	Підстава для партнерських проєктів із громадою	Партнерський і проєктний механізми, залучення ресурсів громади
7	Постанова КМУ (Стратегія до 2030 р.) №1322	Цінності (самобутність, воля, соборність, гідність); зв'язок виховання з громадянською освітою	Довгострокова рамка виховної політики	Ціннісно-смысловий механізм і планування, узгодженість дій з партнерами
8	Розпорядження КМУ (Концепція програми) №141-р.	Рамка реалізації програми ідентичності до 2028 р.	Зв'язок державної політики та освітньої практики	Системне планування й включення школи в місцеві програми/ініціативи
9	Наказ МОН (Положення про психологічну службу) №509	Функції соц.педагога: супровід, профілактика, просвіта, взаємодія школа-сім'я-соціум	Наявність інструменту соціально-педагогічного супроводу в ЗЗСО	Діагностика, профілактика, посередництво, консультування, координація
10	Наказ МОН №527 (Концепція НПВ в системі освіти)	Системність і комплексність виховання; партнерство школи, сім'ї, громади; поєднання ціннісного змісту і діяльності	Планування виховної роботи як системи; взаємодія з партнерами	Діагностика потреб, просвіта, проєктна діяльність, партнерство, рефлексія

Отже, у Таблиці 1.1., висвітлено основні нормативно-правові законодавчі акти, механізми, які заклад середньої освіти може реалізувати організаційно, а соціальний педагог - методично.

Перший механізм можна визначити як компетентісно-ціннісний, який опирається на Закон України «Про освіту» і Державний стандарт щодо формування національно-патріотичної свідомості, яка має проявлятися у громадянських та соціальних компетентностях, а не лише у знаннях [13; 31].

Другий механізм - інформаційно-просвітницький, але не в форматі «лекцій заради лекцій», а відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України «Про концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України» від 06.06.2022 року, №527, орієнтує заклади середньої освіти на системне інформаційне забезпечення, популяризацію культурних та історичних знань, формування ціннісного ставлення [21; 23].

Третій механізм - середовищний (мовно-культурний). Мова освітнього процесу визначена Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», від 25.04.2029 року, № 2704-VIII, але для підлітків вирішальним стає не формальна вимога, а культура спілкування і позитивний груповий досвід, тому в межах третього механізму, заклад середньої освіти формує правила комунікації, підтримує українськомовні практики в шкільних медіа та заходах, працює із запобіганням конфліктів у колективі. Соціальний педагог тут діє не як «контролер», а як фахівець із налагодження взаємин: проводить бесіди, медіацію, консультації, працює з сім'ями та групами ризику відповідно до функцій психологічної служби [24-29].

Четвертий механізм – партнерський, де у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 року, №22834-IX, та урядових програмах закладена ідея міжсекторальної взаємодії [26; 28]. Заклад середньої освіти реалізується через спільні заходи і проекти з громадою, залучення батьків, співпрацю з установами культури, волонтерськими організаціями. Для соціального педагога партнерський механізм є одним із ключових, його нормативно визначена функція - сприяти взаємодії «заклад освіти-сім'я-соціальне середовище» [29]. В соціально-педагогічній практиці, партнерський

механізм може включати координацію батьківських зустрічей, участь у шкільних командах безпеки, організацію спільних благодійних ініціатив, налагодження комунікації з інституціями громади.

П'ятий механізм - превентивний і безпековий. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 року, 463-IX, пов'язує виховну роботу в закладі середньої освіти із недискримінацією, протидією насильству та забезпеченням безпечного середовища, тому превентивна робота (профілактика булінгу, підтримка взаємоповаги, робота з конфліктами) є не «окремою темою» діяльності соціального педагога, а необхідною умовою для інших освітніх національно-патріотичних механізмів [27, с.15].

Шостий механізм - рефлексивний, який забезпечує перехід від участі до внутрішньої позиції. Ідея рефлексивних методів підкреслюється роль критичної оцінки подій та дій, рефлексія і самоідентифікація пов'язуються з методами роботи із текстом і дискусійними/проектними формами, тому для підлітків рефлексія може бути організована через короткі щоденники вражень, «кола думок», есе після участі у волонтерській справі, обговорення складних життєвих ситуацій з кейсами [21, с. 129–130].

Отже, ми, можемо стверджувати, що у підлітковому віці, компетентність «працює» тоді, коли є практика вибору й відповідальності, тому в межах шести механізмів, ефективними є дискусії з чіткими правилами, рольові ситуації, учнівське самоврядування, шкільні ініціативи, міні-проекти, просвіта, яка має завершуватися дією (шкільний проєкт про історію громади, волонтерська ініціатива, зустрічі з представниками місцевих інституцій) і рефлексією.

1.2. Роль соціального педагога у формуванні національно-патріотичної свідомості в закладі середньої освіти.

Соціальний педагог у закладі середньої освіти працює на стику виховання, соціалізації та профілактики ризиків. Соціальний педагог забезпечує умови, за яких підліток переходить від формальних знань про державу до внутрішньої позиції, що проявляється у ставленнях і поведінці, готовності діяти

для спільноти, дотримуватися правил співжиття, брати відповідальність, поважати культурні проекти, мову, тому дане розуміння узгоджується з підходом, де патріотизм розглядають як духовну силу, що проявляється не в лозунгах, а в усвідомленій особистісній позиції та виборі [2, с. 56–64].

Підлітковий вік є чутливим періодом для становлення ідентичності, посилюється потреба в самостійності, приналежності до групи, визнанні, а також зростає вплив однолітків і соціального середовища.

У підлітковому віці національно-культурна ідентичність формуються через поєднання трьох компонентів:

1. Знань (про історію, культуру, символи);
2. Емоційно-ціннісного ставлення (почуття причетності, гордості, поваги);
3. Досвіду дії (участь у справах класу, школи, громади) [20, с.259].

Процес формування соціальним педагогом національно-патріотичної свідомості та ідентичності у підлітків, означає, що:

1. По-перше, він має бути координатором діяльності, а не «ведучим» окремих заходів;
2. По-друге, повинен працювати з груповими процесами в класі (норми, цінності, статуси, конфлікти);
3. По-третє, підтримувати зв'язок між шкільним середовищем і сім'єю [38, с.70-75].

Роль соціального педагога під час освітньо-організаційної діяльності з підлітками щодо формування знань із національно-патріотичного виховання, визначається через поєднання діалогу, практику і рефлексію. Підлітки, зазвичай не ефективно реагують на одностороннє моралізування, зате включаються в дискусію, якщо тема має зв'язок з їхнім досвідом, стосується справедливості, гідності, вибору, відповідальності, створення ситуацій успіху, залучення до діяльності, робота зі змістом, який має особистісний сенс [8, с. 75–89].

Окремо, варто враховувати інклюзивний аспект про організацію соціальним педагогом, патріотичного виховання підлітків з особливими

освітніми потребами, необхідність адаптації соціальним педагогом до форм роботи, доступності активностей, підтримки комунікації, організації безпечного простору, де учень може брати участь на рівних. Соціальний педагог повинен планувати механізми спільної комунікації так, щоб вони не виключали учнів з різними освітніми потребами [12, с. 144–149].

Соціальний педагог може організовувати тренінги й дискусії, де учні обговорюють реальні соціальні ситуації (допомога іншим, відповідальність за слово і дію, роль волонтерства, ставлення до символів), а також виконують мініпроекти, які мають результат для класу або закладу середньої освіти.

Сім'я впливає на формування національно-патріотичних цінностей підлітка через щоденні практики, мову спілкування, ставлення до держави, обговорення суспільних подій, підтримку участі у шкільних ініціативах.

Соціальний педагог не «виховує батьків», але може організувати партнерську взаємодію, консультації, тематичні зустрічі, залучення батьків до спільних справ.

У підходах до формування громадянської ідентичності наголошується на ролі середовища і послідовності соціальних впливів, якщо школа й сім'я демонструють протилежні установки, учень частіше обирає позицію, яка дає групову вигоду або знижує напруження, тому завдання соціального педагога - хоча б мінімально узгодити виховні повідомлення та підтримати позитивні практики в сім'ї [34, с. 166–172].

Соціальний педагог не замінює класного керівника чи педагогів історії/української літератури, але підсилює їхню роботу організаційно й соціально-педагогічно. Соціальний педагог може ініціювати міжпредметні проекти, узгодити зміст виховних годин із реальними потребами класу, допомогти педагогам у роботі з конфліктними ситуаціями, а також залучати зовнішніх партнерів, бібліотеки, музеї, громадські організації, волонтерські ініціативи. [35, с. 13–23].

Роль соціального педагога в закладі середньої освіти доцільно описувати через функції, які відповідають логіці формування національно-патріотичної

свідомості-діагностика, розвиток цінностей, організація діяльності, рефлексія, профілактика ризиків [9, с. 232].

Функція діагностична полягає у визначенні вихідного рівня сформованості національно-патріотичної свідомості, особливостей класного колективу, мотивації учнів, наявності груп ризику. Практично це може бути проведене анкетування, бесіди, спостереження, аналіз участі в шкільних ініціативах. Діагностика важлива ще й тому, що підлітки можуть декларувати патріотичні погляди, але не демонструвати поведінкових проявів, тоді соціально-педагогічна робота має зміщуватися від інформаційних форм до діяльнісних та рефлексивних.

Функція ціннісно-орієнтаційна (виховна) полягає у формуванні внутрішніх переконань, поваги до держави, культури, символів, мови, прав людини; готовності діяти відповідально.

І.Бех описує патріотизм як особистісну духовну силу, що передбачає моральну позицію й здатність співвідносити власні дії з інтересами спільноти [2, с. 56–64]. Для соціального педагога це означає практичну діяльність із моральними дилемами, груповими нормами, прикладами поведінки, а також створення ситуацій, де учень може прийняти відповідальне рішення.

Функція організаційно-діяльнісна реалізується через залучення підлітків до активностей, у яких цінності стають практикою через волонтерство, допомога громаді, шкільні проекти, участь у самоврядуванні, співпраця з місцевими ініціативами, звернення до культурних традицій і локальної спадщини, що може підтримувати формування національно-культурної ідентичності, якщо воно не подається як «фольклор заради фольклору», а стає частиною діяльності та самовираження учнів, що дає конкретну основу для проектів, дослідження історії громади, культурних практик, створення шкільних ініціатив, які підсилюють приналежність [20, с. 35–38].

Функція партнерська (координаційна) стосується взаємодії «школа - сім'я - громада». Соціальний педагог у закладі середньої освіти може виступати координатором, ініціювати зустрічі з батьками, залучати інституції громади

(музеї, бібліотеки, молодіжні центри), узгоджувати спільні заходи, будувати підтримувальне середовище для учнів [18, с. 104–123].

Функція превентивна і захисна пов'язана з профілактикою булінгу, дискримінації, конфліктів, інформаційних ризиків та маргіналізації, якщо освітнє середовище не підтримує гідність і справедливість, виховні впливи стають формальними, тому превенція - це не «паралельний напрям», а умова ефективності всіх інших функцій [34, с. 166–172; 36, с. 70–75]. (Див. табл.1.2.).

Таблиця 1.2. Функції соціального педагога у формуванні національно-патріотичної свідомості підлітків.

Функція	Зміст роботи	Форми роботи	Очікуваний результат
<i>Діагностична</i>	Виявлення рівня сформованості цінностей, установок, участі; аналіз класного середовища та груп ризику	Анкетування, бесіди, спостереження, аналіз участі в ініціативах	Визначені потреби й проблемні зони; сформовано групи для адресної роботи
<i>Ціннісно-орієнтаційна</i>	Формування ставлення до держави, культури, мови, символів; розвиток моральної позиції та відповідальності	Дискусії, тренінги, кейси, виховні години з рефлексією	Підвищення усвідомленості, аргументованості позиції, готовність до відповідальної поведінки
<i>Просвітницька</i>	Розширення знань про права/обов'язки, історичну пам'ять, культуру, громадянські практики	Інтерактивні лекції, зустрічі, медіа-заняття, інформаційні матеріали	Кращі знання, критичне ставлення до дезінформації, інтерес до теми
<i>Організаційно-діяльнісна</i>	Перехід від знань до дії: включення в соціально корисні справи	Волонтерство, проекти, учнівське самоврядування, акції	Зростання участі, ініціативності, відповідальності
<i>Партнерська (координаційна)</i>	Налагодження взаємодії школи, сім'ї, громади; залучення зовнішніх ресурсів	Батьківські зустрічі, круглі столи, партнерські події, співпраця з інституціями	Узгоджені виховні впливи, підтримка сім'ї, включення громади
<i>Превентивна</i>	Профілактика булінгу, дискримінації, конфліктів; підтримка безпечного середовища	Профілактичні заняття, медіація, консультації, робота з класом	Зниження конфліктності, підвищення культури взаємоповаги
<i>Посередницька (медіаційна)</i>	Вирішення складних ситуацій «учень-	Переговори, медіація,	Відновлення комунікації,

Функція	Зміст роботи	Форми роботи	Очікуваний результат
	учень», «учень-вчитель», «школа-сім'я»	індивідуальні зустрічі, кейс-супровід	зменшення напруження, стабілізація клімату
Інклюзивно-підтримувальна	Адаптація участі для учнів з ООП; підтримка рівних можливостей у виховних активностях	Індивідуальні консультації, адаптація завдань, підтримка групи	Включеність усіх учнів, зниження ізоляції, позитивний досвід участі

Функції соціального педагога у формуванні національно-патріотичної свідомості підлітків формують механізми взаємодії двостороннього виховного процесу, де соціальний педагог працює з учнем і одночасно узгоджує впливи сім'ї, педагогів та громади, тому саме така конфігурація відповідає підходу, де національно-патріотична ідентичність утверджується через узгоджені соціальні практики, а не через окремі повідомлення (Див. рис.1.2.).

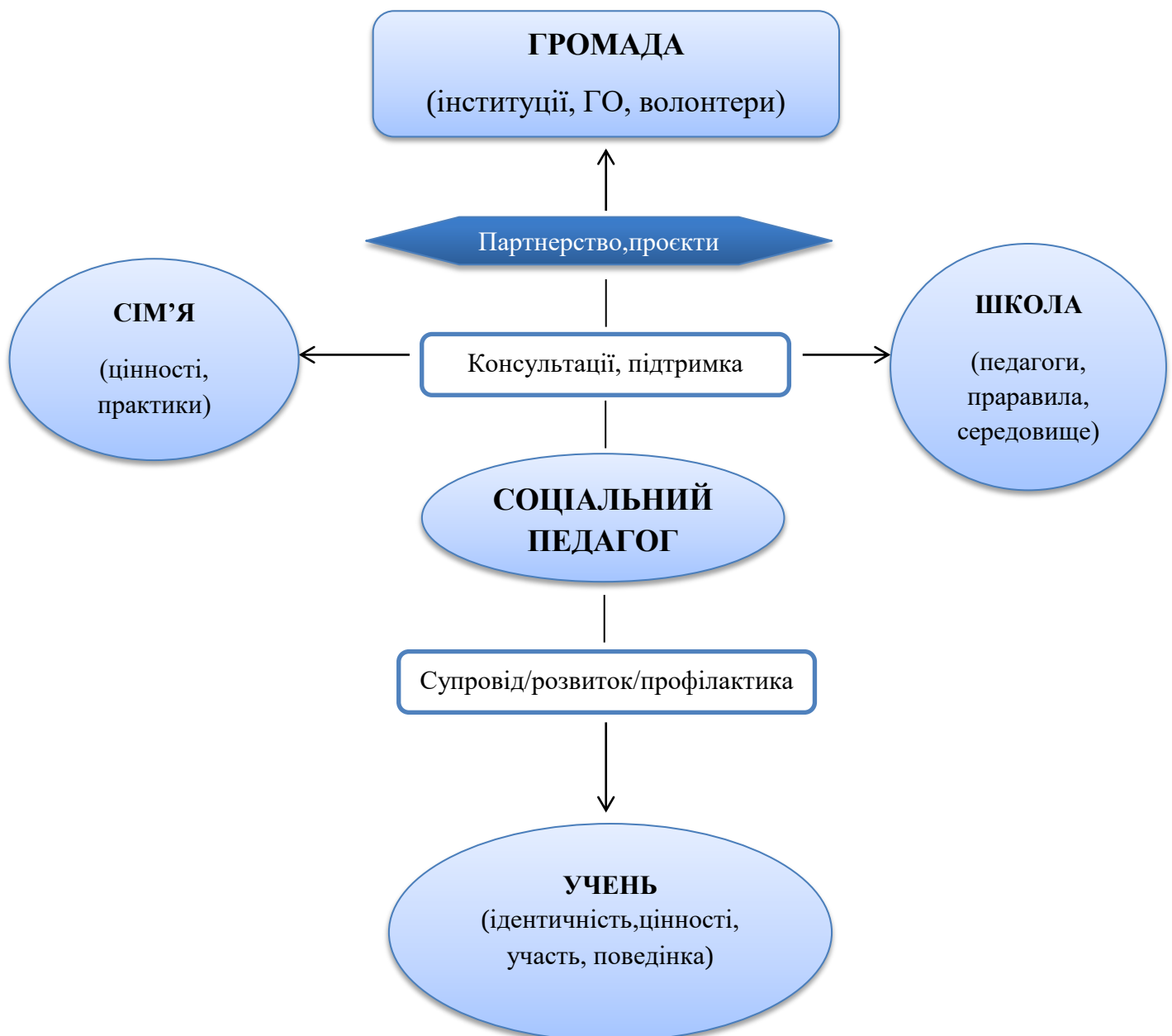

Рис. 1.2. Соціальний педагог у системі взаємодії: учень – сім'я – школа – громада.

Отже, роль соціального педагога у формуванні національно-патріотичної свідомості підлітків можна описати як поєднання трьох ключових завдань (позицій): перша позиція-створення умови для особистісного прийняття цінностей; друга позиція-забезпечення досвіду соціальної участі; третя позиція-підтримка безпечного середовища та партнерство між суб'єктами виховання. Визначений нами підхід узгоджується з напрямками формування національно-патріотичного виховання як внутрішньої позиції, з соціально-педагогічними умовами формування ідентичності підлітків, з концептуальними підходами до утвердження національної та громадянської ідентичності.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

У першому розділі встановлено, що нормативно-правові документи у сфері освіти та державної політики ідентичності задають для закладу середньої освіти чіткі орієнтири формування національно-патріотичної свідомості підлітків. Зазначені нами нормативно-правові акти формують національно-патріотичне виховання, яке пов'язується з результатами освітнього процесу, проявляється у громадянській позиції, відповідальній поведінці, повазі до держави, мови, культури та прав людини. Відповідно, формування національно-патріотичної свідомості має здійснюватися соціальним педагогом послідовно й планово, через систему заходів і практик шкільного життя.

Теоретичний аналіз наукових джерел показав, що в підлітковому віці національно-культурна та громадянська ідентичність формується соціальним педагогом через поєднання знань, ціннісного ставлення та особистого досвіду участі.

Для підлітків вирішальними стають реальні соціальні ролі та взаємодія з однолітками, участь у справах класу і школи, досвід відповідальності, співпраці, справедливих правил та підтримки, це означає, що ефективні педагогічні впливи мають включати діяльнісні та рефлексивні форми (проекти, волонтерство, дискусії), а також інтеграцію виховних завдань у навчальні дисципліни й у культуру повсякденної комунікації.

Отже, визначено, що соціальний педагог є одним із ключових суб'єктів формування національно-патріотичної свідомості підлітків, роль якого полягає у забезпеченні соціально-педагогічного супроводу, профілактиці ризиків і координації взаємодії між учнем, сім'єю, педагогами та громадою.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ В ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Методологічні інструменти емпіричного дослідження механізмів формування національно-патріотичної свідомості у підлітків.

Українські заклади середньої освіти формують сучасну практику виховання національно-патріотичної свідомості підлітків, це означає, що результат виховання не можна оцінювати лише за кількістю заходів, які організував соціальний педагог. Потрібно проаналізувати, чи стають позиції підлітків більш усвідомленими, чи з'являється внутрішня мотивація до суспільно корисних дій, чи зростає готовність брати відповідальність у межах класу, закладу середньої освіти й громади.

Емпіричне дослідження спрямоване на перевірку механізмів формування національно-патріотичної свідомості в підлітків, яке проявляється в шкільному середовищі, та які зміни вони дають у трьох площинах: знаннях, ціннісних установках і досвіді соціальної участі.

Вибір методологічних інструментів у роботі ґрунтується на двох підходах, де перший - аналізувати не тільки результати, а й умови та процеси, тому для аналізу потрібні індикатори, які дозволяють бачити бар'єри участі та доступу до можливостей.

Другий підхід - поєднати якісні та кількісні дані, щоб отримати не лише відповідь «скільки», а й пояснення «чому саме так», тому методи мають бути чітко організовані, узгоджені між собою та прозоро описані.

Визначена нами логіка дослідження, дозволяє зафіксувати вихідний рівень, описати (впровадити) комплекс механізмів формування та перевірити динаміку після їх реалізації. При цьому ефект посилюється, коли досвід участі поєднується з рефлексією, тобто обговоренням, підбиттям підсумків і осмисленням власної ролі, тому в науковому дослідженні формувальний етап

передбачає не лише організацію активностей, а й обов'язковий рефлексивний компонент.

Дослідження організовано у форматі трьох етапів: констатувального, формувального і контрольного (Див.рис.2.1.).

Рис. 2.1. Етапи емпіричного дослідження.

Базою наукового дослідження нами вибрано опорний заклад освіти «Новогалещинський ліцей» (м. Нова Галещина, Полтавська область), де вибірка складалася із підлітків у віці 13–16 років (учні 8–10 класів) в кількості - 45 учнів та 15 - педагогічних працівників закладу середньої освіти, загальна кількість - 60 респондентів і є прикладною, проте достатньою для того, щоб описати типові тенденції, зафіксувати динаміку та зіставити результати інструментів дослідження. Параметри вибірки подано у Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1. База та вибірка дослідження

Показник	Характеристика
<i>База дослідження</i>	Опорний заклад освіти «Новогалещинський ліцей», м. Нова Галещина, Полтавська область
<i>Вік респондентів</i>	13–16 років
<i>Класи</i>	8–10
<i>Кількість респондентів (N)</i>	60
<i>Основний метод збору даних</i>	напівструктуроване інтерв'ю (≈30 хв)
<i>Додаткові методи (для уточнення та перевірки даних)</i>	анкетування, спостереження, аналіз документації, коротке інтерв'ю з соціальним педагогом (за потреби)

Основним якісним інструментом у роботі є напівструктуроване інтерв'ю з підлітками, мета - виявити рівень сформованості національно-патріотичної свідомості, цінностей і ставлень, а також зібрати матеріал для аналізу того, які форми роботи соціального педагога учні сприймають як результативні.

Інтерв'ю побудоване за чотирма блоками: когнітивним (розуміння понять «національно-патріотична свідомість», «свідомий громадянин», розрізнення «формального» і «свідомого» патріотизму); емоційно-ціннісним (емоції, ідентифікація, зміна ставлення до ідентичності); діяльнісним (участь у ініціативах, волонтерстві, застосування медіаграмотності); оцінки механізмів (які форми роботи соціального педагога учні вважають найбільш ефективними і чому) (Див. додаток А).

Додатково в науковій роботі використовується анкетування підлітків для отримання кількісних даних і можливості визначити рівні сформованості за критеріями. Анкета складалася із структурованих по блокам запитань: блок знань, блок ставлень (шкали), блок участі та готовності до ініціатив.

Окремо включено запитання про бар'єри участі, оскільки вони пов'язані не лише з мотивацією, а й з умовами та доступом до можливостей, тому визначені дані дозволяють далі пояснювати, чому частина учнів залишається пасивною навіть за наявності виховних активностей.

Третім методом є спостереження, яке потрібне для перевірки включеності учнів у освітню, національно-патріотичну діяльність. Самооцінки в анкетах і навіть відповіді в інтерв'ю можуть спотворюватися соціальною бажаністю.

Метод спостереження дозволяє фіксувати поведінкові маркери-участь у груповій роботі, ініціативність, взаємоповагу, здатність домовлятися, наявність або відсутність безпечного клімату під час обговорення. Тому карта спостереження містила показники, які дозволяють судити про підтримку включеності та участі, а не лише про «присутність» на заході.

Четвертий метод - аналіз документів закладу освіти-планів виховної роботи, сценаріїв заходів, планів соціального педагога, матеріалів проєктів. Такий аналіз дозволяє зіставити задекларовані наміри школи з реальним

набором механізмів: чи є системність, чи закладено партнерство з громадою, чи передбачено рефлексію та зворотний зв'язок.

Емпіричне дослідження проводиться через аналіз нормативно-правових документів, які висвітлюють механізми присутні в організації виховного процесу.

Додається коротке інтерв'ю із соціальним педагогом для уточнення механізмів формування національно-патріотичного виховання, які застосовуються системно, визначається чи є ресурси та обмеження. Набір методів та їх призначення узагальнено в Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2. Методи емпіричного дослідження.

Метод	Об'єкт	Який аспект механізмів фіксує
<i>Інтерв'ю з підлітками</i>	Смисли, ставлення, досвід	Як учні розуміють патріотизм/громадянськість, що вважають значущим, які мають приклади участі, як оцінюють форми роботи.
<i>Анкетування підлітків</i>	Рівні, розподіли	Знання, ціннісні установки, участь, готовність ініціювати, бар'єри включення.
<i>Спостереження</i>	Поведінка, клімат	Реальна включеність, взаємодія, безпечність дискусій, підтримка учнів, розподіл ролей.
<i>Аналіз документів</i>	Організація роботи	Системність, регулярність, партнерства, наявність рефлексії та діагностики.
<i>Інтерв'ю з соціальним педагогом (опційно)</i>	Управління механізмами	Реальні практики, труднощі, ресурси, адресність роботи.

Оцінювання сформованості національно-патріотичної свідомості в підлітків організовано через критерії, які «зшивають» різні джерела даних-результати анкети, зміст інтерв'ю, спостереження та документальний аналіз. У цьому допомагає рамка «входи - процеси - результати».

Визначені критерії виступають формами планування виховної роботи, формують підготовленість соціального педагога до партнерства із учнями; стають «процесами» - дискусії, проєктів, волонтерства; «результатами»-знання, цінності, участь і рефлексія.

Для оцінювання показників емпіричного дослідження, щодо визначення рівнів формування соціальним педагогом національно-патріотичного виховання у підлітків, нами використано чотири критерії: когнітивний, ціннісно-емоційний, діяльнісний та рефлексивний.

Когнітивний критерій відображає рівень знань і розуміння; Ціннісно-емоційний - значущість ідентичності та ставлення;

Діяльнісний - факти участі й готовність ініціювати;

Рефлексивний - здатність осмислювати досвід і робити висновки.

Рівні (високий, середній, низький) визначаються за сумарними показниками анкети та уточнюються через інтерв'ю й спостереження, тому, для в дослідженні забезпечуються добровільність участі, анонімність анкет і конфіденційність відповідей в інтерв'ю. Критерії, показники та рівні узагальнено в Таблиці 2.3.

Таблиця 2.3. Критерії, показники та рівні сформованості національно-патріотичного виховання у підлітків.

Критерій	Показники	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
<i>Когнітивний</i>	Знання про державу/громаду, права й обов'язки	Системні знання, пояснює власними словами	Знання фрагментарні	Плутає поняття, відповіді формальні
<i>Ціннісно-емоційний</i>	Значущість ідентичності, ставлення до символів/мови, повага до інших	Стійка позиція, аргументує	Позиція нестійка, залежить від контексту	Байдужість/заперечення, стереотипи
<i>Діяльнісний</i>	Участь у ініціативах, волонтерстві, готовність діяти	Регулярна участь, ініціює	Епізодична участь	Уникає участі
<i>Рефлексивний</i>	Осмислення досвіду, висновки	Робить висновки, бачить наслідки	Частково осмислює	Відповіді шаблонні, без аналізу

Отже, обробка результатів дослідження здійснювалася за кількісними та якісними показниками. Кількісні дані анкети опрацьовувалися шляхом підрахунку балів за блоками, визначення рівнів і порівняння розподілу рівнів між констатувальним та контрольним етапами.

Якісні дані інтерв'ю опрацьовувалися шляхом тематичного кодування за чотирма блоками, через виділення типових смислів і прикладів, де виконується зіставлення, якщо в анкеті учень демонструє високі ціннісні установки, але в

інтерв'ю не наводить жодного прикладу участі, це є підставою для висновку про декларативність і потребу посилити діяльнісно-проєктний механізм.

2.2. Механізми формування соціальним педагогом у підлітків національно-патріотичної свідомості.

Механізми формування національно-патріотичної свідомості в підлітків доцільно описувати як систему дій соціального педагога, що поєднує діагностику потреб, організацію змісту та форм роботи, підтримку участі підлітків і оцінювання змін.

Ціннісна єдність у колективі розглядається як основа становлення громадянської ідентичності учнівської молоді, тому механізми мають працювати одночасно на індивідуальному та груповому рівнях [15, с. 98–99].

В умовах воєнного стану, ціннісна орієнтація формується на потребі консолідації та узгодження дій різних суб'єктів виховання, зокрема закладу середньої освіти, сім'ї та громадських ініціатив [14, с. 175].

Механізми мають включати комунікативний і рефлексивний компоненти як обов'язкові в середовищі закладу середньої освіти та осередку національно-патріотичного виховання.

Систематизація механізмів подана в Таблиці 2.4., де виконує дві функції.

Перша-описова, показує, які саме механізми доцільно використати соціальному педагогу, які форми й методи відповідають кожному механізму, і який результат можна очікувати.

Друга-проєктувальна, таблиця може слугувати основою для плану роботи на семестр, де кожен механізм має визначені індикатори й часову логіку.

Таблиця 2.4. Механізми формування соціальним педагогом національно-патріотичної свідомості в підлітків.

Механізм	Зміст	Форми роботи	Методи	Очікуваний результат
<i>Діагностичний</i>	Визначення вихідного рівня знань, ставлень і	Анкетування, короткі бесіди, спостереження, соціометрія, аналіз участі в	Скринінг, опитувальники, картування потреб,	Адресний план роботи; визначені

Механізм	Зміст	Форми роботи	Методи	Очікуваний результат
	участі; аналіз класного клімату; виявлення груп ризику та ресурсних груп	самоврядуванні/проектах	індивідуальні профілі, аналіз випадків	цілі для класу і для окремих підлітків

Продовження таблиці 2.4.

Інформаційно-просвітницький	Розширення знань про державу, символи, права і обов'язки, історичну пам'ять; робота з джерелами та медіа	Інформаційні години, зустрічі з фахівцями, медіа-заняття, бібліотечні/музейні модулі	Робота з джерелами, міні-лекція з питаннями, медіаграмотність, «міфи-факти»	Підвищення поінформованості; точніша аргументація; зменшення поширення стереотипів
Ціннісно-смісловий	Формування особистісного сенсу цінностей; поєднання знань з етичним вибором і відповідальністю	Дискусії про дилеми, обговорення реальних кейсів, робота з культурними текстами	Метод моральних дилем, ціннісне уточнення, аналіз ситуацій, фасилітоване обговорення	Стійкіші ціннісні установки; зростання внутрішньої мотивації до корисних дій
Комунікативний	Розвиток культури діалогу, поваги, уміння домовлятися; створення відкритого клімату обговорення	Дебати, «коло думок», тренінги спілкування, групові правила	Фасилітація, ненасильницька комунікація, медіація, рольові ігри	Зниження конфліктності; підвищення здатності висловлювати позицію без агресії
Діяльнісно-проектний	Створення досвіду участі та відповідальності; перехід від позиції до вчинку; діяльнісний вимір громадянської	Волонтерство, соціальні проекти, учнівське самоврядування, ініціативи «служіння громаді»	Проектний метод, командна робота, рольовий розподіл	Зростання участі й ініціативності; поява реальних прикладів громадянської поведінки

	освіти			
Рефлексивний	Осмислення досвіду, формування висновків і саморегуляції; закріплення результату	Підсумкові обговорення, щоденники/есе, рефлексивні інтерв'ю	самооцінка, шкали рефлексії, портфоліо участі	Учні пояснюють власну позицію і можуть пов'язати її з досвідом; зростає відповідальність

Продовження таблиці 2.4.

Партнерський	Узгодження дій школи, сім'ї та громади; залучення ресурсів і соціальних ролей	Спільні заходи з батьками, партнерські проекти з ГО/інституціями, зустрічі з волонтерами	Мережування, соціальне партнерство, координація, супровід ініціатив	Ширший спектр можливостей для підлітків; підсилення підтримки; сталість активностей
Профілактичний	Підтримка безпечного середовища; протидія булінгу, дискримінації, маніпуляціям; робота з травматичним досвідом	Профілактичні заняття, медіація конфліктів, індивідуальні консультації	Профілактичні програми, кейс-менеджмент, правила класу, маршрутизація допомоги	Зниження напруження; підвищення довіри; умови для ефективності інших механізмів

Після систематизації механізмів, ми показали, як ними користуватися в освітньо-просвітницькій практиці.

Діагностичний механізм стоїть першим не формально, він дозволяє уникнути універсальних заходів, які однаково проводять для всіх, незалежно від потреб класу. Якщо діагностичні механізми показують, що підлітки мають достатні знання, але не мають досвіду участі, то акцент переноситься на діяльнісно-проектний механізм і партнерські практики. Якщо виявляється низький рівень довіри в колективі або конфліктність, то першочерговою стає профілактична й комунікативна робота.

Інформаційно-просвітницький механізм у цій темі не зводиться до повідомлень, а має включати роботу з джерелами, медіа та практиками

критичної перевірки інформації, де в умовах війни й інформаційної агресії це має прямий зв'язок із безпекою підлітків і стійкістю їхніх переконань.

Просвіта стає ефективнішою, коли її поєднують із ціннісно-смысловим механізмом, підліток не просто знає факт, а може пояснити, чому цей факт або символ має значення для нього і для спільноти. Підхід до української ідентичності як ціннісної константи дає підставу будувати просвіту навколо смислів, а не навколо переліку подій.

Ціннісно-смысловий механізм працює через діалог, моральні дилеми та ситуації вибору, він пов'язаний із формуванням ціннісної єдності, яку дослідники розглядають як основу громадянської ідентичності.

В освітній практиці це означає, що соціальний педагог організовує обговорення, де учні порівнюють різні позиції, навчаються аргументувати і бачити наслідки рішень для інших, тому така професійна діяльність неможлива без комунікативного механізму.

Отже, комунікативний механізм має включати правила безпечної дискусії, фасилітацію, ненасильницьку комунікацію та елементи медіації в закладі середньої освіти.

Діяльнісно-проектний механізм забезпечує перехід від позиції до вчинку, досвід європейських підходів до громадянської освіти демонструє, що навчальні програми зберігають зміст громадянських знань, але посилюють компонент дії та практичних завдань.

В умовах закладу середньої освіти, діяльнісний механізм може реалізовуватися через учнівське самоврядування, волонтерські акції, проекти допомоги громаді, шкільні медіа-ініціативи, заходи пам'яті, збір і передання допомоги, тому для цього соціальний педагог застосовує проектний метод, рольовий розподіл, командну роботу та супровід підлітків під час виконання завдань.

Окремо доцільно використовувати культурні практики як ресурс діяльнісного механізму. Наприклад, у роботі про козацькі традиції як засіб

формування патріотичних почуттів показано виховний потенціал історико-культурної спадщини в навчально-виховних завданнях.

Для підлітків цінність культурних практик зростає, коли вони мають форму проєкту, створення шкільної виставки, відео-проєкту, екскурсійного маршруту громади, благодійної ініціативи з культурним компонентом.

Рефлексивний механізм потрібен для того, щоб досвід участі перетворився на усвідомлену установку в стратегічних напрямках виховання наголошено на особистісній рефлексії як умові стійкого результату.

У практиці соціального педагога це можуть бути підсумкові кола після заходів, короткі есе, щоденники вражень, запитання, що змушують зіставляти рішення й наслідки, а також повернення до індивідуальних цілей.

Рефлексія одночасно виконує діагностичну функцію, вона показує, чи учні сприйняли смисл діяльності, чи залишилися на рівні формальної участі.

Партнерський механізм підтримує масштаб і реалістичність виховної роботи, що пояснює, чому партнерський механізм у таблиці містить не лише зустрічі, а й спільні проєкти, де учень має визначену роль і результат.

Партнерство також пов'язане з особистісно-орієнтованими технологіями, які розробляються й у громадських об'єднаннях, а не тільки в закладі середньої освіти.

Соціальний педагог може залучати молодіжні центри, бібліотеки, музеї, волонтерські організації, місцеві ініціативи, а також працювати з батьками як із ресурсом підтримки участі, де у партнерському механізмі важливий не зовнішній спікер, а спільна діяльність, де підліток має роль і результат.

Профілактичний механізм забезпечує умови для роботи всіх інших механізмів. Профілактика в цій темі включає роботу з конфліктами, дискримінацією, булінгом, мовою ворожнечі, травматичними реакціями, а також із інформаційною безпекою, тому для закладу середньої освіти це означає поєднання правил співжиття, підтримки, медіації, формування поваги до іншого та відповідальності за слово і дію.

Добір механізмів у таблиці спирається на принципи, що описані в методичних і наукових джерелах як орієнтири сучасного виховання, для соціального педагога це означає необхідність поєднувати групові форми (дискусії, проекти) з індивідуальною підтримкою (консультації, супровід), особливо для підлітків, які уникають участі або переживають складні життєві обставини.

Тому комунікативний і профілактичний механізми в таблиці задані як базові для підліткових груп, де конфлікти часто виникають через статуси, жарти, стереотипи та групову лояльність.

У змісті механізмів також враховано, що національно-патріотичне виховання в умовах війни має виходити за межі території закладу середньої освіти та включати громаду, тому це означає переорієнтацію з показових заходів на сталі практики взаємодопомоги й відповідальності.

У Таблиці 2.4., окремі джерела зосереджені на військово-патріотичному компоненті, де їх доцільно використовувати як ресурс для змісту та форм роботи, але не підмінювати ними ширше поняття національно-патріотичної свідомості, що особливо помітно в підліткових групах: якщо виховний вплив будується лише на темі загрози, він може викликати тривогу або опір, тому зміст доцільно балансувати через ціннісно-сміслові та комунікативні формати, які дають простір для питань і сумнівів.

Особистісно-орієнтовані технології пропонують працювати з мотивацією учня через його досвід і потреби, а не через абстрактні заклики, тому в практиці це означає, що підліткам дають посильні ролі, підтримують успіх, визнають внесок, а ризикові групи супроводжують індивідуально.

Цикл важливий тим, що дозволяє переходити від одного механізму до іншого без втрати логіки. Якщо обмежитися лише просвітою, з'являється розрив між знаннями й поведінкою. Якщо зробити лише діяльність без рефлексії, досвід участі не закріплюється як ціннісна установка. Якщо є рефлексія без діяльності, вона перетворюється на формальні обговорення. Системність механізмів дозволяє уникнути цих крайнощів. Взаємозв'язок

механізмів подано у вигляді моделі, де профілактика і партнерство утворюють рамку, а діагностика, змістова робота, діяльність і рефлексія формують цикл механізмів формування соціальним педагогом національно-патріотичної свідомості в підлітків, які відображено в Рисунку 2.2.

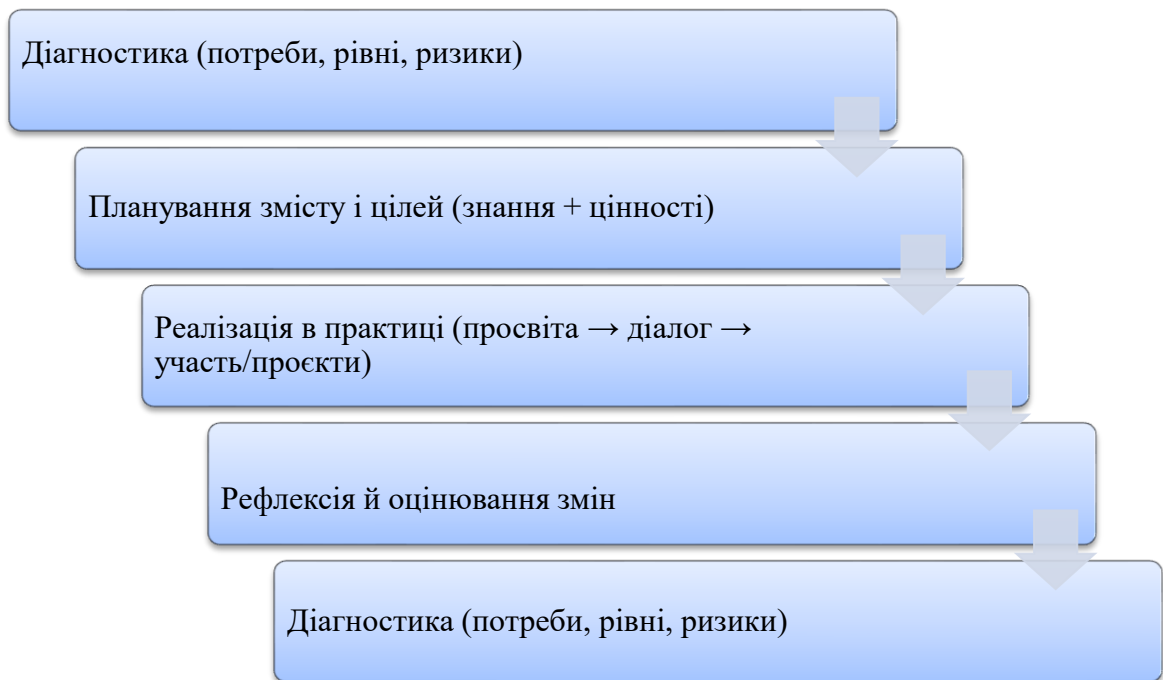

Рис. 2.2. Модель механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків (соціальний педагог).

Профілактика і партнерство діють паралельно на всіх етапах як умова безпеки та ресурсів.

У практичному використанні Таблицю 2.4., доцільно розглядати як матрицю планування. Соціальний педагог може зафіксувати, які форми роботи вже застосовуються, які механізми «випадають», і що потрібно додати, щоб система була повною.

Отже, оцінювання результатів варто будувати не за кількістю проведених заходів, а за індикаторами, зміна рівня участі, поява власних ініціатив, якість взаємодії в класі, здатність підлітків аргументувати позицію і робити висновки після досвіду участі в освітніх національно-патріотичних програмах.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

У другому розділі визначено методологічну основу та організацію емпіричного дослідження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти.

Основними методами збору даних визначено напівструктуроване інтерв'ю з підлітками, анкетування, спостереження, аналіз шкільної документації. Додатково передбачено інтерв'ю із соціальним педагогом як спосіб уточнення реальних умов реалізації механізмів і труднощів у роботі.

Напівструктуроване інтерв'ю обране як ключовий якісний інструмент, оскільки воно дозволяє фіксувати не лише формальні відповіді, а й смисли, мотиви, приклади участі та оцінку підлітками конкретних форм роботи. Інтерв'ю структуровано за чотирма блоками (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний та оцінка механізмів), що забезпечує цілісне бачення національно-патріотичної свідомості.

Анкетування використовується для отримання кількісних показників і визначення рівнів сформованості, а спостереження дає можливість перевірити включеність учнів у діяльність та особливості взаємодії в групі. Аналіз документів дозволяє співвіднести задекларовані виховні практики з фактичною організацією роботи.

Отже, оцінювання сформованості національно-патріотичної свідомості заплановано за чотирма критеріями-когнітивним (обсяг, якість знань та розуміння), ціннісно-емоційним (ставлення, значущість, ціннісні орієнтири); діяльнісним (досвід участі, ініціативність, соціально корисні дії); рефлексивним (уміння осмислювати досвід, робити висновки і співвідносити власні дії з цінностями), тому для кожного критерію визначено показники й рівні (високий, середній, низький).

РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИМ ПЕДАГОГОМ У ПІДЛІТКІВ НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Аналіз результатів емпіричного дослідження механізмів формування у підлітків національно-патріотичної свідомості.

Аналітика аналізу результатів емпіричного дослідження будувалася на основі припущення, що національно-патріотична свідомість проявляється не тільки в знаннях, а й у ціннісних установках та практиці участі в просвітницько-культурних заходах.

Ми, визначили три виміри методів емпіричної діагностики, де:

1. Розуміння громадянських понять і норм;
2. Прийняття демократичних цінностей і відповідальності;
3. Досвід соціальної взаємодії та участі.

Тому, саме поєднання знань, навичок, участі та цінностей розглядається як умова підготовки учнів до громадянської участі та національно-патріотичної свідомості.

Кількісні результати анкетування подано у Таблиці 3.1., де розподіл за рівнями має позитивну динаміку, зростає частка учнів із високим і середнім рівнями та скорочується частка з низьким рівнем сформованості національно-патріотичної свідомості, тому для наочності порівняння «до/після» відображено в Таблиці 3.1.

Таблиця 3.1. Рівні сформованості національно-патріотичної свідомості підлітків (за результатами анкетування, N=60).

Рівень	Констатувальний етап: n	Констатувальний етап: %	Контрольний етап: n	Контрольний етап: %	Δ (в.п.)
<i>Високий</i>	8	13,3	15	25,0	+11,7
<i>Середній</i>	28	46,7	33	55,0	+8,3

Низький	24	40,0	12	20,0	-20,0
Разом	60	100,0	60	100,0	-

З Таблиці 3.1 видно, що частка учнів із високим рівнем зростає з 13,3% до 25,0% (+11,7 в.п.), а із середнім рівнем - з 46,7% до 55,0% (+8,3 в.п.).

Водночас частка учнів із низьким рівнем зменшилась із 40,0% до 20,0% (-20,0 в.п.). Така зміна узгоджується з логікою активних підходів у громадянській освіті, коли підліток отримує досвід дії та відповідальності, зростає і готовність до майбутньої громадянської активності.

Аналогічно національно-патріотична підготовка виступає як практика, що робить внесок не лише в академічні результати, а й у соціальний розвиток і громадянську відповідальність підлітків.

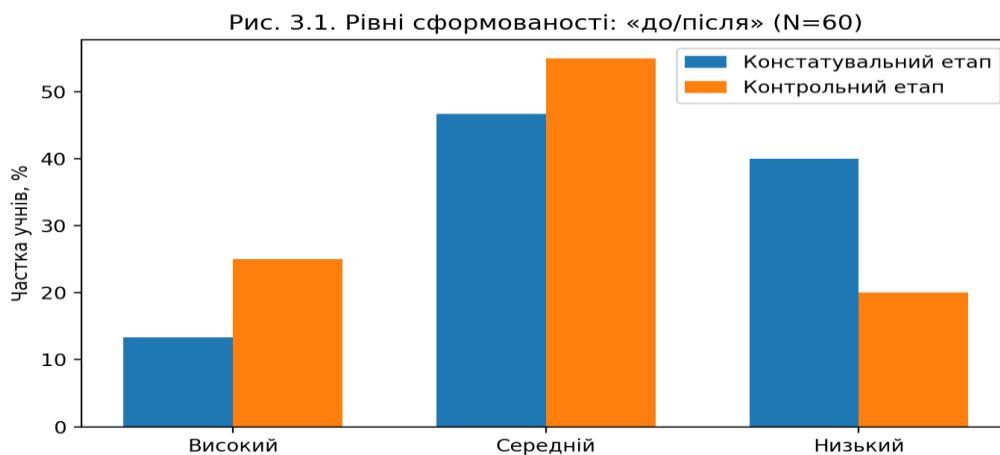

Рис. 3.1. Діаграма рівнів сформованості громадянської відповідальності «до/після» (за результатами анкетування, N=60).

Для пояснення кількісної динаміки проведено контент-аналіз інтерв'ю за чотирма блоками (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний, оцінка механізмів). Під час кодування фіксувалися смислові акценти, які підлітки використовують для пояснення власної позиції, а також приклади участі й оцінки форм роботи. Орієнтиром для інтерпретації виступає підхід, за яким громадянська активність підлітків формується через соціальні взаємодії та шкільний досвід, а не лише через інформування. Таблиця 3.2., Рисунок 3.2.

Таблиця 3.2. Узагальнення результатів інтерв'ю за блоками (N=60).

Блок	Провідні смислові категорії (n)	Типові формулювання (узагальнено)	Висновок для механізмів
------	---------------------------------	-----------------------------------	-------------------------

Блок	Провідні смислові категорії (n)	Типові формулювання (узагальнено)	Висновок для механізмів
<i>Когнітивний</i>	Знання/мова/історія - 26; відповідальність і дії - 24; символіка - 10	«Знати історію і не байдужіти», «підтримувати країну діями», «прапор/гімн як знак єдності»	Потрібне поєднання просвіти з обговоренням реальних ситуацій і прикладів участі [53, р. 9–10]
<i>Емоційно-ціннісний</i>	Гордість/приналежність - 37; тривога/втома - 16; нейтральність - 7	«Пишаюся, коли бачу волонтерів», «інколи важко говорити про війну», «мені все одно»	Емоції залежать від безпечного клімату; підтримка приналежності зменшує “uncertainty” і підсилює залученість
<i>Діяльнісний</i>	Волонтерство/збори - 32; шкільні проекти - 20; без участі - 8	«Збирали допомогу», «робили шкільний проект/акцію», «не бачу сенсу/не маю часу»	Діяльнісні формати дають «досвід дії», який підтримує відповідальність і громадянську позицію
<i>Оцінка механізмів</i>	Проекти/волонтерство - 22; зустрічі - 14; дискусії - 12; тренінги - 7; лекції - 5	«Коли робиш - розумієш», «зустрічі мотивують», «дискусії дають думати»	Учні вище оцінюють форми з агентністю; участь має бути етичною та безпечною

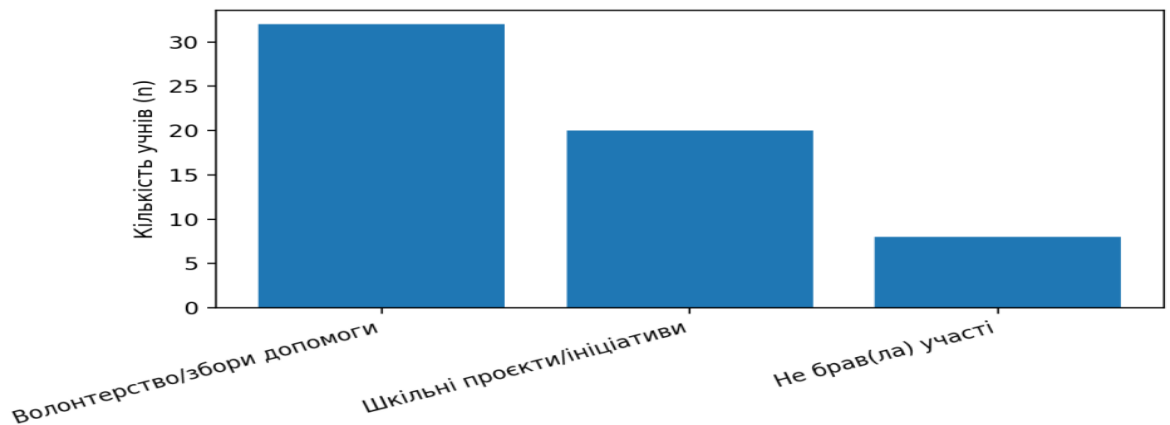

Рис. 3.2. Участь підлітків у формах діяльності (за даними інтерв'ю, N=60).

Дані спостереження підтвердили, що включеність учнів пов'язана з тим, чи є в класі простір для висловлення позицій без висміювання і тиску. У дослідженні визначалася приналежність підлітків до національно-патріотичних заходів, показано, що під час переходу в середню школу учні можуть

переживати невизначеність незалежності, самостійності, а це знижує залученість і зусилля до сприйняття патріотичних цінностей.

У практиці опорного закладу освіти «Новогалещинський ліцей», найбільш активними були ті підлітки, які мали роль у спільній справі (координування збору донатів, підготовка матеріалів, комунікація), а не лише «присутність» на заході.

Таблиця 3.3. Порівняння ефективності форм роботи соціального педагога (оцінка учнів, N=60).

Форма/метод	n	%	Що учні називали результатом (коротко)
<i>Проекти/волонтерство</i>	22	36,7	Видно практичний сенс; є роль і відповідальність
<i>Зустрічі з військовими/волонтерами</i>	14	23,3	Приклад «живих» історій; емоційна мотивація
<i>Дискусії/дебати</i>	12	20,0	Можна сперечатися аргументовано; вчить слухати
<i>Тренінги/ігри</i>	7	11,7	Краще запам'ятовується через взаємодію
<i>Лекції/інформаційні повідомлення</i>	5	8,3	Дає інформацію, але без дії швидко забувається

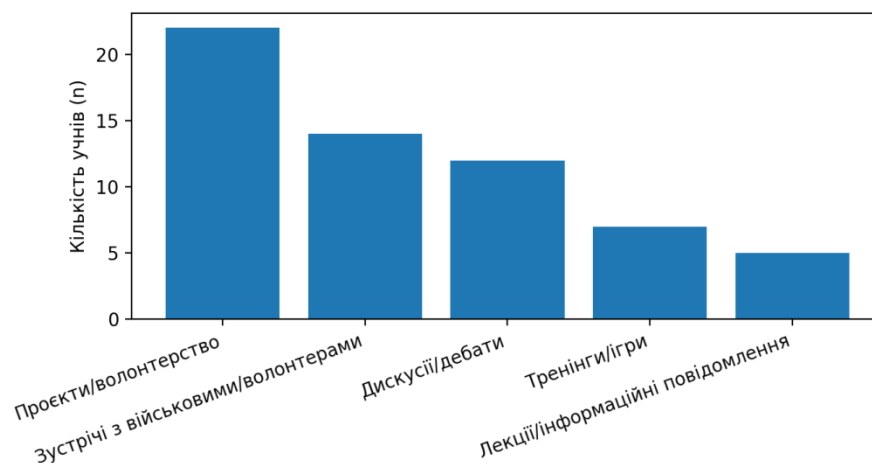

Рис. 3.3. Найефективніші форми роботи (за оцінками учнів, N=60).

Рейтинг форм роботи (Табл. 3.3, Рис. 3.3) показує, що підлітки вище оцінюють те, що дає можливість діяти й впливати, це проекти та волонтерство, зустрічі з різною категорією населення, які мають реальний досвід служіння громаді, і дискусії, що співвідноситься з висновками про активну громадянську

освіту, де проєктний підхід підтримує готовність до майбутньої участі та формує відчуття відповідальності.

Під час проведення національно-патріотичних заходів, соціальним педагогом підкреслюються такі практики, які розвивають соціальні навички (співпраця, комунікація), громадянські якості (відчуття відповідальності, розуміння соціальних проблем). Разом із цим підлітки чітко реагують на те, чи відчувають вони безпеку в обговореннях і чи не перетворюється виховна робота на «контроль».

Орієнтація на етичні принципи участі, зокрема вимогу не нашкодити та підготовку підлітків до національно-патріотичної участі, є умовою довіри до оточуючих та процесу взаємодії із соціальним педагогом.

Отже, узагальнюючи, механізми формування національно-патріотичної свідомості в учнів закладу середньої освіти соціальним педагогом, дали кращі результати тоді, коли просвітницькі елементи поєднувалися з діяльністю та рефлексією, а шкільний, освітній клімат підтримував відкритість і приналежність до української нації.

3.2. Методичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти

Методичні рекомендації подано як практичний інструмент для соціального педагога, який працює з підлітками 13–16 років у межах шкільного середовища.

Практична логіка методичних рекомендацій опирається на результати емпіричного дослідження та зміст фахових методичних матеріалів, де національно-патріотичне виховання розглядається не як серія окремих подій, а як система організаційних форм, методів і засобів, що впливають на світогляд, цінності та поведінку учнів.

У методичних рекомендаціях окреслено потребу інтенсивного перегляду та модернізації змісту, форм і педагогічних технологій, зокрема через швидке

опанування інформаційно-комунікаційних технологій, платформ і ресурсів дистанційної взаємодії, тому для соціального педагога це означає просту вимогу, виховні смисли мають «жити» в діяльності підлітків, а не залишатися на рівні пояснення або гасел.

Результати Рис.3.1 показали чітку тенденцію, що підлітки вище оцінюють ті форми, де є роль, відповідальність і видимий результат, в освітній практиці, це найчастіше проекти, волонтерство, участь у справах класу й ліцею, зустрічі з людьми, які мають реальний досвід служіння громаді, а також дискусії, де дозволено ставити питання й аргументувати позицію.

Натомість «інформаційні повідомлення» без подальшої дії частіше залишаються фоном, тому рекомендації нижче побудовані як цикл, де є стартова діагностика, коротка просвіта, діяльність, рефлексія, оцінювання й корекція. Окремою умовою циклу є безпечний комунікативний простір, бо без нього учні або мовчать, або реагують опором.

Соціальний педагог має створити виховне середовище, у якому панує доброзичлива творча емоційно-позитивна атмосфера, що стимулює пізнавальну активність, а також забезпечує школярам можливість вільно висловлювати думку і обстоювати власну патріотичну позицію.

У підлітковому віці національно-патріотична свідомість проявляється не тільки в знанні фактів, вона помітна в тому, як учень пояснює свою приналежність, чи пов'язує він цінності з поведінкою, чи готовий діяти у спільноті, чи вміє осмислювати власні рішення. Саме тому робота соціального педагога має охоплювати одночасно когнітивний, ціннісно-емоційний, діяльнісний і рефлексивний компоненти.

Методичний рекомендації підкреслюють потенціал діяльності соціального педагога, як простору добровільності та зацікавленості підлітків, де вони отримують новий досвід взаємодії й можуть формувати ініціативність, що прямо підтримує діялісно-проектний механізм, який виявився найрезультативнішим за оцінками учнів.

В Рисунку 3.4., подано алгоритм упровадження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти, який можна використовувати як основу семестрової навчальної програми.

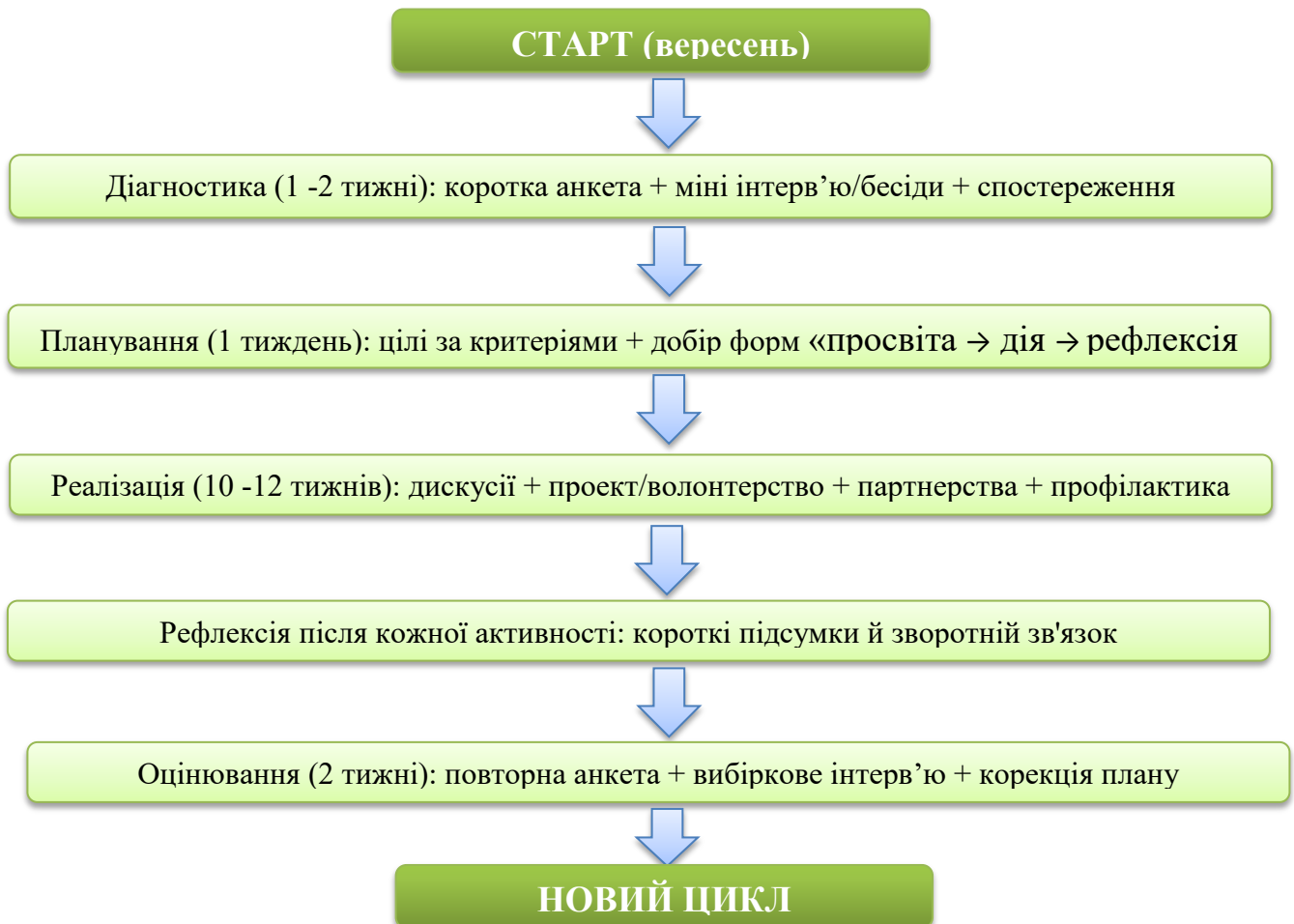

Рис. 3.4. Алгоритм упровадження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти.

Алгоритм починається зі стартової діагностики, бо підлітковий клас рідко є однорідним, тому в межах одного колективу є активна група (готові брати роль, швидко включаються), нейтральна група (не проти, але пасивні) і група з бар'єрами участі (невпевненість, страх осуду, втома, конфліктність, занижена довіра).

Якщо соціальному педагогу працювати лише з активними, клас «візуально» виглядає залученим, але загальна динаміка слабшає. Діагностика має бути короткою, щоб її реально провести, це анкета на 10–12 пунктів, де частина питань вимірює розуміння (що таке патріотизм у діях, що таке громадянська відповідальність), частина - ставлення (що для мене означає мова,

символи, громада), частина - участь (у чому брав участь за останні місяці) і бар'єри (що заважає включатися).

До анкети варто додати «карту участі», де фіксується не лише присутність, а роль організатора, виконавця, комунікатора, дизайнера, збирача матеріалів. Паралельно проводиться коротке спостереження за комунікацією в класі, визначається соціальним педагогом рівень толерантного спілкування через розуміння відповіді на поставлені запитання - чи дають слово «тихим», чи не домінує група з сильними статусами, чи є висміювання. Саме ці дрібні маркери потім пояснюють, чому частина учнів не бере участі, навіть якщо «погоджується з цінностями».

Планування після діагностики варто будувати не як перелік заходів, а як відповідність між цілями й механізмами. Якщо анкета показує, що учні знають тиску за базові речі, але не мають досвіду участі, фокус переноситься на діяльнісно-проектний і партнерський механізми. Якщо є напруження й конфлікти, перед запуском проєкту потрібні комунікативні практики та профілактика. У підлітків часто спрацьовує проста логіка: «мене слухають» - «я беру участь» - «я бачу результат» - «я готовий повторювати». Позицію «мене слухають» можна забезпечити лише тоді, коли створено доброзичливу атмосферу та дозволено обстоювати думку без приниження.

У реалізації механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти, важливо тримати баланс між «коротко пояснити» і «дати зробити». Просвітницький компонент варто робити стислим і функціональним, один факт, одне джерело, один висновок, що відповідає сучасному контексту, де інформації багато, але вміння критично її опрацьовувати обмежене.

У закладі середньої освіти, кожна виховна подія, що стосується ідентичності або суспільних тем, має містити елемент «перевірки реальності» - як відрізнити факт від маніпуляції, як не поширювати фейкові повідомлення, як реагувати на провокативні коментарі в чатах.

Розвиток можливостей інформаційно-комунікаційних технологій та поява цифрових феноменів (соціальні мережі, мережеві спільноти) впливають на відчуття спільнотами власної самобутності та можуть сприяти розмиванню ідентичності або, навпаки, підтримувати її, залежно від того, як організовано взаємодію, тому соціальний педагог має працювати не проти цифрового середовища, а всередині нього - через правила, приклади й практики.

Ціннісно-смысловий механізм доцільно реалізовувати через бесіди та дискусії, але не як «моралізаторство», а як розбір ситуацій, тому національно-патріотичні теми добре працюють тоді, коли підліток може сказати «як це стосується мене» і «яку дію я можу зробити». Наприклад, тема про мову не завершується вимогою «говорити правильно», а переходить у короткий класний проєкт: зробити інформаційний продукт для молодших учнів, підготувати виставку «слова нашої громади», записати міні-інтерв'ю про сімейні історії, відвідати локальне місце пам'яті й створити його короткий опис для шкільного сайту.

Комунікативний механізм має забезпечувати рамку безпеки, тому для підлітків вона складається з правил дискусії, послідовної модерації та справедливості, де у класі важливо домовитися про мінімальні норми, де ми говоримо по черзі, не знецінюємо один одного, аргументуємо, маємо право не відповідати на особисті питання, можемо змінити думку. Такі правила не формальність, вони знижують ризик конфлікту й підсилюють включеність учнів із низьким статусом. Підлітки відстежують справедливість дуже гостро, тому порушення правил дорослим руйнує довіру швидше, ніж будь-яка «помилка в змісті».

Діяльнісно-проєктний механізм варто планувати як мінімум один повний цикл за семестр. Проєкт має бути посильним і мати чіткий продукт, а для 8–10 класів це може бути волонтерська ініціатива з інформаційним супроводом, шкільна подія пам'яті, дослідження локальної історії, партнерська акція з громадою, підготовка матеріалів для молодших класів.

Проект необхідно «розкласти» на ролі, щоб участь була доступною різним учням, тут доречно використовувати підхід, описаний у позакласна робота включає індивідуальні, групові й масові форми, а їх поєднання розширює можливості для активності й творчості. Якщо проєкт має лише один «вхід» (умовно, виступ на сцені), більшість учнів не включиться. Якщо є різні ролі - комунікація, дизайн, пошук матеріалів, фото-відео, презентація, логістика - зростає ймовірність реальної участі класу.

Партнерський механізм потрібен для того, щоб шкільні активності не виглядали «імітацією життя», тому в межах партнерства соціальний педагог вибудовує зв'язки з громадою, бібліотекою, музеєм, волонтерськими ініціативами, молодіжними центрами, а також з батьками як ресурсом підтримки.

Заклади середньої освіти можуть використовувати цифрові платформи та соціальні мережі для організації дискусій і дебатів щодо національних питань і формування зв'язку учнів із національною спадщиною. У партнерстві важливо не перетворити зовнішню взаємодію на «разовий захід зі спікером». Більш результативною є модель, де партнер дає підліткам завдання, допомагає ресурсом або приймає результат проєкту (презентацію, виставку, інформаційний продукт), а учні отримують відгук.

Профілактичний механізм означає підтримку безпечного середовища й зняття бар'єрів участі, що потребує не «додаткових вимог», та підтримувальних інструментів, де є невеликі ролі, індивідуальні консультації, медіація конфліктів, співпраця з психологом. У підлітків сильна реакція на публічний тиск, якщо дорослий ставить учня в ситуацію сорому, клас надовго фіксує це як сигнал небезпеки, тому профілактика - це також дисципліна дорослого працювати з поведінкою і правилами, а не «приклеювати стигми».

Рефлексивний механізм дає можливість перетворити участь на висновок. Найпростішою формою є коротка рефлексія після події за трьома питаннями, що зробили, що вийшло, що змінюємо наступного разу. Раз на місяць корисно робити письмову рефлексію на пів сторінки, щоб учень навчився пояснювати

причинно-наслідкові зв'язки. У підлітків часто є досвід активності без осмислення; у такому разі емоція швидко «згорає». Рефлексія закріплює цінність через мову і аргументи. Вона також створює матеріал для підсумкового оцінювання.

Ми, сформувавши Таблицю 3.4., та зазначили алгоритм дії методичних рекомендацій для соціального педагога, щодо впровадження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків.

Таблиця 3.4. Методичні рекомендації для соціального педагога щодо впровадження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків.

Механізм	Зміст дій соціального педагога	Форми/інструменти	Взаємодія	Фіксація результату
<i>Діагностичний</i>	Визначити стартовий рівень і бар'єри участі; виділити групи підтримки	Коротка анкета; міні-інтерв'ю; карта участі; спостереження	Класний керівник, психолог	Рівні «до»; перелік бар'єрів і ресурсів
<i>Просвітницький</i>	Дати базові орієнтири «факт-джерело-висновок», одразу прив'язати до дії	Міні-кейси; короткі квізи; аналіз прикладів	Учителі, бібліотека	Якість аргументів; результати квізу
<i>Ціннісно-смысловий</i>	Перевести тему в особистий сенс через ситуації вибору	Бесіди, дискусії; теми з [5]	Класний керівник, батьки (за згодою)	Рефлексивні висновки учнів
<i>Комунікативний</i>	Створити безпечний формат обговорення та правила взаємодії	«Коло думок», дебати, тренінги	Психолог, самоврядування	Зниження конфліктів; участь «тихих»
<i>Діяльнісно-проектний</i>	Запустити проєкт/волонтерство з ролями та продуктом	Проекти, акції, самоврядування	Громада, ГО, адміністрація	Облік участі; продукт проєкту

Продовження таблиці 3.4.

<i>Партнерський</i>	Під'єднати сім'ю і громаду, забезпечити ресурс і зворотний зв'язок	Партнерські події, зустрічі, презентації	Батьки, інституції громади	Кількість партнерств; підтримка участі
<i>Профілактичний</i>	Зняти бар'єри участі,	Консультації, медіація,	Психолог, адміністрація	Зростання включеності;

	підтримати вразливих, протидіяти мові ворожнечі	профілактичні заняття		менше конфліктів
Рефлексивний	Закріпити досвід як висновок і підстава для корекції	«3 питання», есе, підсумкове коло	Класний керівник	Поглиблення аргументації, «що змінилося»

Можемо пропонувати орієнтовний семестровий план роботи соціального педагога із підлітками щодо формування основних цінностей національно-патріотичного виховання, куди варто інтегрувати цифровий компонент, але як інструмент, а не як самоціль, Таблиця 3.5.

Таблиця 3.5. Орієнтовний план роботи соціального педагога на семестр (8–10 класи).

Період	Мета	Ключові активності	Очікуваний результат
Початок семестру	Діагностика та правила взаємодії	Анкета; міні-інтерв'ю; спостереження; правила дискусії	Карта участі; рівні «до»
Перший місяць	Запуск ціннісно-комунікативного блоку	Дискусії за темами; тренінг комунікації	Пам'ятка правил; перші рефлексії
Середина семестру	Проект/волонтерство з ролями	Вибір теми, розподіл ролей, партнерство	Продукт проекту; облік участі

Продовження таблиці 3.5.

Другий місяць	Підсилення цифрової відповідальності	Медіаблоки, перевірка джерел, правила чатів	Чек-лист медіагігієни
Кінець семестру	Підсумок і оцінювання	Повторна анкета; вибіркове інтерв'ю; підсумкова рефлексія	Рівні «після»; корекція плану

Вважаємо, що у межах семестру варто системно включати учнівське самоврядування, оскільки саме воно дає підліткам досвід відповідальності без «імітації». Командна взаємодія з педагогами й класними керівниками потрібна для узгодженості виховних впливів. Якщо педагоги транслиують різні правила і смисли, підліток швидко вловлює суперечність і переходить у формальність.

У рекомендаціях для соціального педагога з урахуванням нових вимог до національно-патріотичного виховання, наголошуємо на потребі оновлювати підходи до формування національно-патріотичної свідомості в підлітків. На практиці достатньо коротких координаційних зустрічей раз на місяць, що

працює, як хто «видав», які ролі треба перерозподілити, які партнерства підключити.

Отже, для засвоєння знань соціальному педагогу вистачає коротких квітів або контрольних питань після тематичних блоків, а для визначення рівня національно-патріотичної свідомості в підлітків, застосовувати шкалу анкети «до/після»; для участі - обліку ролей і включеності (не лише «прийшов», а «що робив»); для рефлексії - аналізу підсумкових відповідей, чи може учень пояснити свій висновок, чи бачить зв'язок між дією і результатом, тому така освітня система дозволяє не підміняти результат «кількістю заходів», а показати реальні зміни в позиціях і поведінці.

Отже, методичні рекомендації можна визначити як модель практичної роботи соціального педагога, де основою є адресність і цикл. Адресність задається діагностикою і роботою з бар'єрами учнів. Цикл забезпечується поєднанням короткої просвіти, діяльності та рефлексії. Безпечний простір і партнерство роблять цей цикл стійким, бо в контексті воєнних дій, окремою умовою стає медіаграмотність і критичне мислення, оскільки дезінформація спрямована на руйнування ідентичності молодого покоління, а протидія їй потребує освітніх практик і відповідної інформаційної культури.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

У третьому розділі подано результати емпіричного дослідження, проведеного серед підлітків (учні 8–10 класів, N=60) на базі опорного закладу освіти «Новогалещинський ліцей», де аналіз даних анкетування та інтерв'ювання засвідчив позитивну динаміку рівнів сформованості національно-патріотичної свідомості в підлітків, за показниками зросла частка учнів із високим і середнім рівнями та зменшилась частка учнів із низьким рівнем національно-патріотичної свідомості.

Найефективнішими виявилися механізми, які забезпечують досвід участі підліткам у спільній справі. Учні найвище оцінювали проєктно-діяльнісні та волонтерські форми, зустрічі з представниками громади/волонтерами, дискусії й формати діалогу. На основі результатів дослідження розроблено методичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти. Запропоновано алгоритм упровадження, що включає стартову діагностику, планування цілей за критеріями (знання, ставлення, участь, рефлексія), реалізацію комплексу механізмів (просвітницького, ціннісно-смислового, комунікативного, діяльнісно-проєктного, партнерського, профілактичного), регулярну рефлексію та оцінювання результативності. Подано таблицю практичних рекомендацій і орієнтовний план на семестр.

Отже, практична цінність наукової роботи полягає в тому, що вона пропонує не загальні міркування, а інструментальну модель роботи соціального педагога, шляхи вимірювання стартових потреб, поєднання просвіти з реальною участю та оцінками зміни. Отримані результати та методичні рекомендації можуть бути використані соціальними педагогами й класними керівниками як, для вдосконалення виховної роботи, так і для побудови системи формування національно-патріотичної свідомості.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження засвідчило досягнення мети, розв'язання поставлених завдань і дало змогу дійти таких науково-теоретичних висновків:

1. Проаналізували нормативно-правову та науково-методичну базу щодо визначення механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти, визначили, що національно-патріотичне виховання в закладі середньої освіти формується як системна робота, інтегрована в освітній процес і шкільне середовище. Ключовими умовами в діяльності соціального педагога виступають основні просвітницькі напрями, як плановість виховної діяльності, поєднання змісту з практикою, підтримка українськомовного та культурного середовища, безпечний клімат у колективі й партнерство школи з сім'єю та громадою.

2. Обґрунтували методологічні інструменти емпіричного дослідження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків, зазначили, що для емпіричного дослідження обрано інструменти інтерв'ювання яке побудоване за чотирма блоками, це знання і розуміння, ціннісне ставлення, досвід участі, оцінка форм роботи соціального педагога та анкетування для визначення рівнів сформованості, спостереження за включеністю учнів у активності та аналіз документів виховної роботи закладу середньої освіти, які дозволяють зіставити кількісні й якісні показники дослідження.

3. Систематизували механізми діяльності соціального педагога у вигляді узагальнювальної таблиці та моделі, які висвітлюють результати формування національно-патріотичної свідомості в закладі середньої освіти та які може реалізовувати соціальний педагог під час навчального процесу. Визначили основні механізми, це діагностичний, інформаційно-просвітницький, ціннісно-смысловий, комунікативний, діяльнісно-проектний, рефлексивний, партнерський і профілактичний.

4. Розробили методичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження механізмів формування національно-патріотичної свідомості підлітків у закладі середньої освіти та алгоритм упровадження механізмів (діагностика - планування - реалізація - рефлексія - оцінювання), таблицю практичних дій за механізмами та орієнтовний план роботи на семестр.

Отже, нами запропоновані, соціальному педагогу інструменти стартової діагностики для визначення основних механізмів національно-патріотичного виховання та ідентичності підлітків у закладі середньої освіти, підходи до поєднання бесід, інтерактивів, проєктів і волонтерства, організацію взаємодії з батьками, класними керівниками та партнерами громади, а також критерії оцінювання результативності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДОДАТКИ

1. Александрова О. С., Левітас Ф. Л., Салата О. О., Шепетяк О. М., Матвійчук О. Є., Петрошук Н. Р. та ін. Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : монографія / за заг. ред. Ф. Л. Левітаса ; наук. ред. О. С. Александрової, О. О. Салати. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 172 с.
2. Бех І. Д. Духовна сила патріотизму особистості // Директор школи, ліцею, гімназії. 2020. № 1 (21). С. 56–64.
3. Бех І.Д. Особистість у саяві духовності: монографія. Київ–Чернівці: «Букрек», 2021. 244 с.
4. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. Українознавчий альманах. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2022. Вип. 30. С.17–22.
5. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів : методичні рекомендації. Київ : Фенікс, 2022. 64 с.
6. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Українська ідентичність як ціннісна константа національно-патріотичного виховання // Modern problems of science, education and society : proceedings of the 2nd International scientific and practical conference (Kyiv, Ukraine, 24–26 April 2023). Kyiv: SPC «Sci-conf.com.ua», 2023. С. 473–479.
7. Виховні засади утвердження української національної ідентичності : методичний посібник / Журба К. О., Бех І. Д., Канішевська Л. В., Корнієнко А. В., Малиношевський Р. В., Рейпольська О. Д. Івано-Франківськ : НАІР, 2024. 124 с.
8. Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред. І. Д. Бе́ха, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ : НАІР, 2023.
9. Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації : навчально-методичний посібник / Остапенко О. І.

(ред.), Тимчик М. В., Зубалій М. Д., Журба К. О., Бінецький Д. О., Касіч Н. П., Кузора І. В. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 165 с.

10. Журба К. О., Бех І. Д., Бойко С. В., Євтушок В. В., Гаряча С. О., Канішевська Л. В. та ін. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / за заг. ред. К. О. Журби, О. Д. Рейпольської. Київ : Компрінт, 2024. 232 с.

11. Журба К. О., Докукіна О. М. Педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності підлітків у закладах загальної середньої освіти // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2018. Вип. 22. С. 75–89.

12. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

13. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

14. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 № 2834-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>.

15. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/463-20> (дата звернення: 27.03.2026).

16. Канішевська Л.В., Потапчук Т.В. Теоретичні аспекти становлення національнокультурної ідентичності у студентської молоді. Znanstvena misel journal, 2020. 49 (270). С.43–46.

17. Карпінська К. В. Виховні традиції українського козацтва як засіб формування патріотичних почуттів учнів молодшого шкільного віку : кваліфікац. робота на здобуття освіт. ступеня магістра : спец. 013 Початкова освіта / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, каф. початк. і проф. освіти. Харків, 2024. 52 с.

18. Лазоренко С. С. Військово-патріотичне виховання як складова частина політики обороноздатності країни // Олімпійський та параолімпійський спорт. 2023. Вип. 1. С. 21–25. <https://doi.org/10.32782/olimpstu/2023.1.5>.

19. Любченко К. О. Організація патріотичного виховання підлітків з особливими освітніми потребами у позакласний час // Теоретичне та методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами : зб. наук. праць. 2018. Вип. 8. С. 144–149.

20. Микитюк С. О., Микитюк В. О. Сучасні підходи до підготовки вчителя з урахуванням нових вимог до національно-патріотичного виховання // Науково-освітня еліта та формування інтелектуального потенціалу української нації : матеріали II Всеукр. наук. конф., присвяч. пам'яті д-ра іст. наук, проф. В. Я. Білоцерківського, Харків, 29 берез. 2024 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди [та ін. ; за заг. ред. О. С. Гончарової]. Харків, 2024. С. 259–264.

21. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність» від 16.06.2015 № 641 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

22. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» від 22.05.2018 № 509, // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0885-18>.

23. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання : збірник тез методологічного семінару (м. Київ, 6 квітня 2023 р.). Івано-Франківськ : НАІР, 2023. 548 с.

24. Окушко Т. К. Ціннісна єдність як основа становлення громадянської ідентичності учнівської молоді // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2024. Вип. 28, кн. 2. С. 95–110.

25. Окушко Т. К., Петрочко Ж. В., Кириченко В. І., Пащенко О. М., Сокол Л. Е., Харченко Н. О. Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях : методичний посібник. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 101 с.

26. Петрочко Ж. В., Богомоллова Н. М. Передумови та концептуальне бачення створення системи підготовки фахівців соціальної сфери до національно-патріотичного виховання // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2020. Вип. 24, кн. 2. С. 104–123.

27. Петрочко Ж. В., Кириченко В. І. Учніське самоврядування: відповідь на виклики ХХІ століття. Програма «Школа лідерів учнівського самоврядування»: модуль «Я – патріот» // Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. С. 47–57.

28. Петрошук Н. Р., Матвійчук О. Є., Павленко Т. С. Використання джерел етнопедагогіки для формування національно-культурної ідентичності підростаючого покоління // Інноваційна педагогіка. 2025. № 83, т. 2. С. 35–38.

29. Позняк С., Локшина О., Жадан І. Social science education in Ukraine: current state and challenges // Journal of Social Science Education. 2022. Vol. 21, №.4.

30. Пометун О. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. Український Педагогічний журнал, 2023. Вип. 2. С.62–72.

31. Постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» від 30.09.2020 № 898 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

32. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» від

30.07.2024 № 864 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/864-2024-%D0%BF>.

33. Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2023–2025 роки» від 15.12.2023 № 1322 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1322-2023-%D0%BF>.

34. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» від 16.02.2024 № 141-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/141-2024-%D1%80>.

35. Тесленко С. О. Національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньо-мовленнєвої діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Держ. заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2021. <https://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11243>.

36. Удовиченко Л. М. Civic identity of students as a basic component of the new philosophy of education // Філологічні діалоги. 2022. № 9. С. 166–172. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47689/>.

37. Удовиченко Л. М. Formation of civic identity of students based on methodical heritage of Yevhen Pasichnyk // Порівняльно-педагогічні студії. 2022. № 1 (43). С. 13–23. https://elibrary.kubg.edu.ua/41536/2/1_Udovychenko_PPS_1_FSM.pdf.

38. Удовиченко Л. М. The problem of cultural and national identity and ways to solve it in the New Ukrainian school // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2022. № 37 (1). С. 70–75. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41512/1/L_Udovychenko_POTPPP_37_IF.pdf.

39. Удовиченко Л. М. Літературна освіта як інструмент творення громадянської та культурно-національної ідентичності в умовах Нової

української школи // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2025. Вип. 4. С. 129–138.
https://elibrary.kubg.edu.ua/55657/1/L_Udovycnenko_ZNPUDPU_4_FSM.pdf.

40. Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану: стратегічні орієнтири та інноваційні практики: збірник наукових праць / за ред. К. О. Журби, Л. В. Канішевської. Івано-Франківськ: НАІР, 2025. 394 с.

41. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько ; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : «Компрінт». 2024. 232 с.

42. Яремчук С., Дияк В., Тушко К. Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни. GRANI, 2023. № 26 (1). С.105–111.

43. Akirav O. Active civic education using project-based learning: Israeli college students' attitudes towards civic engagement // Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning. 2023. Vol. 17, №1. P. 1–14.
<https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/ijpbl/article/download/32354/39468/8356>.

44. Bengic-Colak G., Kabapinar Y., Ozturk C. Service-learning projects' contribution to students' development // Pedagogical Research. 2023. Vol. 8, №3. Article em0163. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1398795.pdf>.

45. Borgebund H., Børhaug K. Citizenship education after Ukraine: global citizenship education in a world of increasing international conflict // Journal of Social Science Education. 2024. Vol. 23, №2. P. 1–19.
<https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1429340.pdf>.

46. Borman G. D., Borman T. H., Park S. J., Zhu B. Replicating a Middle-School Belonging Intervention: evidence from a randomized trial within a new school

district // AERA Open. 2025. Vol. 11, №1. P. 1–22.
<https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1494923.pdf>.

47. Borhan H. Civic education as a pathway to inclusive societies: exploring the role of education in fostering civic and social engagement // OECD Education Working Papers. 2025. №. 326. https://www.oecd.org/en/publications/civic-education-as-a-pathway-to-inclusive-societies_3f128be8-en.html.

48. Engaging young citizens: civic education practices in the classroom and beyond // OECD Education Policy Perspectives. 2023. №. 65. https://www.oecd.org/en/publications/engaging-young-citizens_2166378c-en.html.

44. Equity and Inclusion in Education. Paris. OECD Publishing, 2023. https://www.oecd.org/en/publications/equity-and-inclusion-in-education_e9072e21-en.html.

49. Haag P., Fantoni T., Dubal S. Fostering engagement, reflexivity, and 21st-century skills in middle school: a pilot collaborative action research on identity formation with adolescent co-researchers // Journal of Intelligence. 2022. Vol. 10. Article 64. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1354203.pdf>.

50. Global citizenship education in a digital age: teacher guidelines. Paris : UNESCO, 2024. 60 p. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000388812>.

51. Guidance on Child and Adolescent Participation as part of Phase III of the preparatory action for a European Child Guarantee. Version 1.0 (December 2021). New York : UNICEF, 2021. <https://www.unicef.org/eca/documents/guidance-child-and-adolescent-participation>.

52. ICCS 2022 International Report: Education for Citizenship in Times of Global Change / Schulz W., Ainley J., Fraillon J., Losito B., Agrusti G., Damiani V., Friedman T. Amsterdam: IEA, 2024. <https://www.iea.nl/publications/iccs-2022-international-report>.

53. Indicators of inclusion in education: a framework for analysis / Mezzanotte C., Calvel C. // OECD Education Working Papers. 2023. №. 300. https://www.oecd.org/en/publications/indicators-of-inclusion-in-education_d94f3bd8-en.html.

54. Jøsok E., Kjølsvædt A. G., Seland I. Nurturing civic identity among Norwegian 15-year-olds: challenges and opportunities for social studies teachers // Journal of Social Science Education. 2025. Vol. 24, no. 3. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1486262.pdf>.

55. Parker-Shandal C. Empowering students to be changemakers: activist pedagogy in a democratic school // Critical Education. 2025. Vol. 16, no. 4. P. 1–28. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1489993.pdf>.

56. Rebell M. A. The schools' neglected mission: preparing all students for civic participation. New York : Center for Educational Equity, Teachers College, Columbia University, 2017. 34 p. <https://eric.ed.gov/?id=ED597175>.

57. Savaa S. L., Fartusnic C., Iacobescu N.-A. Continuity and innovation in the civic and social education curriculum for primary and secondary education in Romania // Journal of Social Science Education. 2022. Vol. 21, № 4. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1375283.pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток А

ІНТЕРВ'Ю

Мета: виявити рівень сформованості національно-патріотичної свідомості, цінностей та ставлень.

Тривалість: +- 30 хв

Блок I. Когнітивний компонент (Усвідомлення та знання)

1. Як би ви особисто визначили поняття «національно-патріотична свідомість»? Що для вас означає бути свідомим громадянином сьогодні?
2. Які заходи, організовані соціальним педагогом чи школою, допомогли вам краще зрозуміти історію та сучасні виклики України?
3. Чи відчуваєте ви різницю між «формальним патріотизмом» та «свідомим патріотизмом»? У чому вона полягає на вашу думку?

Блок II. Емоційно-ціннісний компонент (Ставлення та ідентифікація)

4. Які емоції у вас викликає участь у заходах національного спрямування? Це почуття обов'язку чи внутрішнє бажання?
5. Наскільки значущою для вас є роль соціального педагога як модератора у питаннях національних цінностей? Чи відчуваєте ви підтримку та можливість відкрито висловити свою позицію?
6. Чи змінилося ваше ставлення до національної ідентичності за останні два роки? Що саме (які події чи шкільні заходи) на це вплинуло найбільше?

Блок III. Діяльнісний компонент (Поведінка та активність)

7. У яких конкретних соціальних ініціативах (волонтерство, проєкти, допомога громаді), ініційованих соціальним педагогом, ви брали участь?
8. Як часто ви використовуєте отримані в школі знання про медіаграмотність та критичне мислення для аналізу новин про Україну в соцмережах?

9. Чи готові ви самостійно ініціювати проєкти національно-патріотичного спрямування у закладі освіти? Якої допомоги від соціального педагога ви при цьому очікуєте?

Блок IV. Оцінка механізмів (Рефлексія методів)

10. Які форми роботи соціального педагога ви вважаєте найбільш ефективними: лекції, інтерактивні ігри, зустрічі з ветеранами/волонтерами чи неформальне спілкування? Чому?

11. Якби ви могли змінити підхід до патріотичного виховання в школі, що б ви додали або прибрати, щоб це було цікаво саме вашому поколінню?